

MINNA HARJULA
JOHANNA ANNOLA
LAURA EKHOLM

ETNISET JA SOSIAALISET VÄHEMMISTÖT SUOMESSA

Kansallisvaltion rakentamiseen ja kansalaisuuden rakentamiseen liittyy monia erontekoja, joissa ihmisiä on luokiteltu meihin ja muihin. Tässä luvussa puramme vähemmistöihin liittyviä luokitteluja historiallisesta näkökulmasta ja valotamme erontekojen moniulotteisuutta tarkastelemalla rinnakkain sekä etnisiä vähemmistöjä että sosiaalisia vähemmistöjä 1800-luvulta lähtien. Suomen väestöön on kuulunut monia kieleltään, uskonoltaan, kulttuuriltaan ja syntyperältään erilaisia ihmisiä eli etnisiä vähemmistöjä. Sosiaalisia vähemmistöjä ovat puolestaan olleet esimerkiksi vammaiset ja irtolaiset. Nämä kaikki ovat ryhmiä, joiden historiallinen tausta, vähemmistöasema ja suhde yhteiskuntaan ovat poikenneet toisistaan. Kuinka nämä eri ryhmät on nähty osana Suomea? Miten vähemmistöt ovat määrittäneet, ja mitä vähemmistöjen asema kertoo Suomesta?

SUOMEN VÄESTÖÖN ON kuulunut moninainen joukko kieleltään, uskonnoltaan, kulttuuriltaan ja syntyperältään erilaisia ihmisiä. Osa näistä ryhmistä on mielletty itsestään selväksi osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Etnisiä vähemmistöjä on eri aikoina romantisoitu ja eksotisoitu, ja toisaalta joidenkin ryhmien olemassaolo on tulkittu yhteiskunnalli-

< Sokeain ystävät ry:n hieromaopiston opetusta 1946. Työteliäisyys ja itsensä elättäminen oli vammaishuollon päätavoite. *Helsingin kaupunginmuseo, Kannisto Väinö, 1946.*

seksi ongelmaksi. Samalla erilaiset kategorisoinnit ovat osaltaan vaikuttaneet etnisten ryhmien omaan identiteettiin.¹ Modernia yhteiskuntaa on rakennettu myös määrittelemällä kunnan kansalaisen sosiaalisia kriteereitä. 1800-luvun lopulta lähtien käydyt keskustelut köyhyydestä, työväenkysymyksestä, kansanterveydestä ja siveellisyydestä sisälsivät erilaisia tulkintoja kansalaisen sosiaalisesta, moraalisesta sekä biologisesta kelpoisuudesta. Näiden tulkintojen tuloksena oli väestön yhä hienojakoisempi kategorisointi erilaisiin sosiaalisiin vähemmistöihin.²

Vähemmistöjen määrittely kytkeytyy yhtäältä kansallisvaltion rakentamiseen ja on toisaalta tämän prosessin tuote: kyse on ilmiöstä, jossa oletetusta yhteisyydestä poikkeavat on luokiteltu *meihin* kuulumattomiksi *toisiksi*. Se, että vähemmistöjä on tutkittu yleensä muista suomalaisista erillisinä ryhminä, on osaltaan korostanut erontekoja ja estänyt näkemästä yhtäläisyyksiä erilaisten ryhmien välillä. Yhteiskunnallisten ongelmien määrittelyn näkökulma on hallinnut etnisyyden tutkimusta. Siten arkipäivän kohtaamisten ja selviytymisstrategioiden tarkastelu on jäänyt vähemmälle huomiolle, samoin vähemmistöjen keskinäiset hierarkiat ja esimerkiksi rajanveto vanhempien ja uudempien uskonnollisten tai kielellisten vähemmistöjen välillä. Sosiaalisten vähemmistöjen tutkimus on puolestaan kytkeytynyt osaksi köyhyyden ja huono-osaisuuden ratkaisemiseen pyrkinyttä modernin sosiaalipolitiikan edistystarinaa. Tämän lähtökohdan kritiikkinä on syntynyt tutkimustraditio, jossa sosiaalisten vähemmistöjen muodostuminen on nähty yhteiskunnan tuottamaksi, syrjäyttäväksi rakenneilmiöksi.³

Uusin tutkimus on tarkastellut vähemmistöjä osana kansalaisuuden rakentumisen problematiikkaa. Kyse ei ole yksinomaan juridisesta, muodollisesta kansalaisuudesta, jonka pohjalta määrittyvät yksilön perusoikeudet, poliittiset oikeudet tai sosiaaliset oikeudet sekä näihin liittyvät velvollisuudet. Yhtä lailla kansalaisuuteen sisältyy epämuodollinen normatiivinen ulottuvuus, jota on kuvattu kuulumisena (*belonging*) ja yh-

1 Ks. esim. Häkkinen & Tervonen 2005; Pulma 2006; Ekholm 2013; Wikström & Wolff 2016; Elmgren 2016; Fingerroos ym. 2016.

2 Ks. esim. Jaakkola 1994; Häkkinen 1995; Peltola & Markkola 1996; Harjula 1996; Mattila 1999; Markkola 2002; Annola 2016.

3 Häkkinen & Tervonen 2005; Leppälä 2014.

teisön jäsenyytenä. Sekä etnisten että sosiaalisten vähemmistöjen asemassa voidaan nähdä niin osallistavia, assimiloivia kuin poissulkeviakin jännitteitä ja mekanismeja. Nämä ovat eri aikoina luoneet erilaisia kansalaisuuden hierarkioita: ei-kansalaisia, osittaisia kansalaisia ja täydet kansalaisoikeudet omaavia.⁴

Tässä luvussa havainnollistamme erontekojen moninaisuutta ja moniulotteisuutta tarkastelemalla rinnakkain toisistaan poikkeavia etnisiä ja sosiaalisia vähemmistöjä 1800-luvulta lähtien. Vähemmistöihin on sisältynyt ryhmiä, joiden historiallinen tausta, vähemmistöasema ja suhde yhteiskuntaan eroavat monin tavoin toisistaan. Rinnakkaisen tarkastelun tarkoituksena on havainnollistaa yhteiskunnallista prosessia, joka luokittelee ihmisiä syntyperän, etnisen taustan tai sosiaalisen kelpoisuuden perusteella. Vähemmistöjen erottelu on saattanut olla syrjäyttävää ja rajoittavaa, mutta yhtä lailla se on voinut olla ryhmän identiteettipolitiikan lähde ja voimaantumisen mahdollistaja. Etnisten ja sosiaalisten vähemmistöjen tarkastelu tarjoaakin mahdollisuuden vertailla erityyppisten vähemmistöryhmien identiteettipolitiikan rakentumisen eroja ja yhtäläisyyksiä. Käsitlemme kansalaisuuden, ulkomaalaisuuden ja etnisyyden suhdetta suomalaisessa yhteiskunnassa historiallisesta perspektiivistä.⁵ Sosiaalisista vähemmistöistä nostamme esiin vammaisiksi ja irtolaisiksi luokitellut henkilöt, joiden määrittely ja kohtelu on rakentunut paitsi lähiyhteisön myös usean yhteiskunnallisen instituution tulkintojen tuloksena. Tarkastelemalla kategorisointien ja identiteettipolitiikan mekanismeja, kriteereitä, pysyvyyttä ja muuttuvuutta pohdimme, miten vähemmistö määrittyy sosiaalisissa suhteissa ja sosiaalisina suhteina.

Uskonnolliset, kielelliset ja etniset vähemmistöt

Millaisista kansallisuuksista Suomen suuriruhtinaskunnan väestö koostui? Kysymys nousi 1800-luvulla aivan uudella tavalla tieteelliseksi keskustelunaiheeksi. Saksalaistaustainen venäläinen tilastotieteilijä Peter von Koeppen laati 1840-luvun lopulla etnografisen selvityksen Suomen asukkaista. Tutkimusaineisto koostui evankelisluterilaisten ja ortodoksisien pappien seurakuntatasolla keräämistä väestötiedoista. Von Koep-

4 Yuval-Davis 2011; Helén & Jauho 2003; Pukero 2009; Virkkunen 2010; Leppälä 2014.

5 Ruotsinkieliset suomalaiset rajaamme tarkastelun ulkopuolelle ja keskitymme etnisiin vähemmistöihin, joiden kansalaisuuteen liittyvät määrittelykampailut ovat koskeneet informaalin ulottuvuuden ohella myös formaalia, juridista kansalaisuutta.

penin harmiksi papit eivät tosin olleet tietoja kirjatessaan kiinnittäneet huomiota seikkoihin, jotka liittyivät seurakuntalaisten kansallisuuteen tai etnisiin suhteisiin. Keskusteluaan suomalaisten akateemisten tutkijoiden kanssa von Koeppen päätyi tulokseen, että Suomen asukkaat koostuivat viidestä väestöryhmästä: suomalaisista, ruotsalaisista, venäläisistä, lappalaisista ja saksalaisista. Von Koeppenin mukaan suomalaiset tosin edelleen jakautuivat suomenkielisten murteiden perusteella kahteen heimoon, hämäläisiin eli tawasteihin ja karjalaisiin.⁶

Von Koeppenin selvityksessä kansallisuus määrittyi uskonnon ja kielen mukaan, mutta käytännössä luokittelu oli vaikeaa. Osa seurakunnista osoittautui kaksikieliseksi. Kaikki ortodoksiset seurakunnat kuuluivat von Koeppenin luokitteluun ”venäläisiksi”, vaikka osa seurakunnista olikin suomenkielisiä. Vaikka von Koeppen tunnisti ”lappalaiset” erilliseksi kansallisuudeksi, hän päätyi luokittelemaan heidät suomalaisiksi, koska heitä oli aineistossa vähän. Von Koeppen arvioi, että kaikki evankelisluterilaiset seurakunnat, jotka eivät olleet yksiselitteisesti suomenkielisiä, olivat ”ruotsalaisia”. Tämän perusteella von Koeppen päätyi lopulta seuraavaan johtopäätökseen: Suomen väestöstä oli ”suomalaisia” 83 prosenttia, ”ruotsalaisia” 14 prosenttia ja ”venäläisiä” 3 prosenttia. Lisäksi hänen aineistossaan oli saksalaisia eli Viipurin reformoidun saksalaisen seurakunnan jäseniä.⁷ Pietarilaisen tilastotieteilijän tutkimus osoittaa, miten karkeita yleistyksiä tutkijat ja viranomaiset joutuivat tekemään yrittäessään arvioida, minkälaisista kansallisuuksista tai etnisistä ryhmistä väestö koostui.

Vuoden 1865 virallinen tilasto nosti esiin väestötilastoinnin koetut puutteet: ”Yhtä vähän kuin väkitaulukko sisältää tietoja Suomen kansan jakautumisesta syntymäpaikan ja syntyperän suhteen, yhtä vähän se antaa mitään tietoja kansamme jakautumisesta kansallisuuden toisen puolen eli kielen suhteen”.⁸ Puuttuvien numerotietojen takia ”monta maassamme löytyvää, lukumäärältään tosin ei suurta kansallisuutta”, muiden muassa ”mustalaiset”, todettiin jätetyn selvityksen ulkopuolelle. Tilastoon kirjattiin tietoja vain seurakuntien jumalanpalveluskielestä eikä vähälukuisia uskontokuntia tilastoitu lainkaan. Lopputulos oli, että suomalaisten ja ruotsalaisten seurakuntien ohella kaupungeista löytyi kuusi venäläistä ja kaksi saksalaista seurakuntaa. Lisäksi puolan kielen arveltiin olevan Vii-

6 von Koeppen 1848, 433.

7 von Koeppen 1848, 462.

8 SVT (Suomen Virallinen Tilasto) VI 1 1865. Väkiluvun-tilasto. Suomen Väestö Joulukuun 31 p. 1865, 23–24.

purin ”roomin-katholisen” seurakunnan pääkieli. Utsjoen ja Inarin seurakunnissa kerättiin tietoja ”lappalaisista”, jotka tilastoitiin ”lapinkielisiksi” (600 henkeä), mutta molemmissa todettiin olevan myös ”suomalaisia” seurakuntalaisia.⁹ Tilastossa jäi kokonaan huomaamatta, että Pohjois-Suomen saamelaisalueilla oli monta kielellistä ja kulttuurista todellisuutta. Kieleltään saamelaiset jakautuivat kolmeen ryhmään, kun pohjois- ja inarinsaamelaiten lisäksi koltansaamelaiset tulivat osaksi Suomea Tarton rauhan yhteydessä vuonna 1920. Tenon alueen saamelaisten elinkeino perustui jokikalastamiseen, kun taas Enontekiön saamelaisten elämäntapa perustui nomadiseen peronhoitoon.¹⁰

Vasta vuonna 1870 Suomen suurimmissa kaupungeissa Helsingissä, Turussa, Viipurissa ja Oulussa toteutettiin ensimmäinen ovelta ovelle kerätty ”todellinen” väestölaskenta. Todelliseen väestöön laskettiin mukaan sekä ”laillinen väestö” – ne, joilla oli Suomen kansalaisuus ja jotka kuuluivat paikkakuntansa kirkonkirjoihin – että kaikki muut kaupungeissa oleskelevat. Tulokset osoittivat suurimpien suomalaisten kaupunkien väestön moninaisuuden.¹¹ Kaupunkiväestö oli tosin jo sinänsä vähemmistö, sillä 1800-luvun lopulla yli 90 prosenttia Suomen väestöstä asui maaseudulla. Suomalaisuuden ajateltiin pitkään olevan nimenomaan maaseutuun kuuluvaa, eikä etnografisiin tutkimuksiin kuulunut suomalaisuuden tarkastelu kaupunkikulttuurin näkökulmasta.¹²

Käytännössä Venäjän keisarikunnan väestön moninaisuus heijastui armeijan kautta suomalaisiin varuskuntakaupunkeihin. Palvelusajat Venäjän sotaväessä olivat pitkiä, ennen 1860-lukua peräti neljännesvuosisadan mittaisia. Sotilaat saattoivat avioitua palvelusaikanaan, ja varuskuntien yhteydessä oli myös sotilasväen vaimoja ja lapsia. Armeijan myötä Suomeen saapui paitsi rivisotilaita ja upseeristoa myös kauppiaita ja huolitsijoita, muusikoita, lääkäreitä sekä insinöörejä.¹³

Helsingin varakkaimmista ja maineikkaimmista kauppiaista iso osa oli 1800-luvulla venäläisiä. Näiden perheiden kotikieli (tai yksi kotona puhutuista kielistä) oli venäjä, ja venäläiset kuuluivat ortodoksiseen seurakuntaan sekä viettivät vapaa-aikansa venäläisissä seuroissa ja järjestöissä.

9 SVT VI 1 1865, 23–24. ”Puolalaiset” ja roomin-katholiset viittaavat pitkälti samoihin ihmisiin.

10 Lehtola 2016, 239.

11 SVT VI 3 1870. Väenlasku maaliskuussa 1870 Helsingin, Turun, Viipurin ja Oulun kaupungeissa.

12 Olsson 2016.

13 Ekholm 2013, 46–48.

Moni oli kotoisin Karjalasta.¹⁴ Venäläiset, baltialaiset ja saksalais- tai skandinaavitaustaiset kauppiassuvut sulautuivat avioliittojen ja kielenvaihtojen myötä pääasiassa ruotsinkieliseen kaupunkiväestöön.¹⁵ Miten tällaista 1800-luvun monikulttuurisuutta pitäisi tulkita? Vähemmistöjen yhteiskunnallinen asema kytkeytyy siihen, mitä kansalaisuus ylipäänsä tarkoitti 1800-luvun Suomessa.

Suomen kansalaisuus ja kulttuurinen moninaisuus 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa

Suomi oli 1800-luvulla sääty-yhteiskunta, jossa kansalaisia koskevat lait ja oikeudet vaihtelivat säädyn ja varallisuuden mukaan. Valtaosa suomalaisista oli ilman äänioikeutta, ja varattomien liikkuvuutta rajoitettiin lainsäädännöllisin keinoin. Sen sijaan ylemmät säädyt eli aatelisto ja vaurain porvaristo muodostivat vähälukuisen, mutta usein taustoiltaan varsin kansainvälisen väestöosan. Tämä pohjoiseurooppalainen eliitti pystyi kieli- taitonsa, kulttuuripääomansa, koulutuksensa ja varallisuutensa ansiosta muuttamaan suhteellisen helposti maasta toiseen. Kaikki eivät halunneet vaihtaa kansalaisuutta, mutta kansalaisoikeuksien saaminen oli yläluokalle suhteellisen helppoa.¹⁶

Suomen kansalaisuutta oli mahdollista hakea, kun oli asunut maassa määrääjän, lausunut uskollisuudenvalan sekä maksanut vaaditut maksut. Lisäehtona oli hyvä maine, itsensä ja perheensä elättäminen sekä kristinuskon tunnustaminen.¹⁷ Kansalaisuus määräytyi aviomiehen ja isän mukaan. Naisten kansalaisuus vaihtui siten automaattisesti, jos hän avioitui eri kansalaisuutta edustavan puolison kanssa.¹⁸ Tässä mielessä kyse oli juridisesta määritelmästä, jolla ei ollut mitään tekemistä henkilön oman identiteetin kanssa.

Ratkaiseva kansalaisuutta rajaava kriteeri oli uskonto. Suomen suuriruhtinaskunnassa ei ollut uskonnonvapautta. Suomen kansalaisen oli oltava kristitty. Kristinuskon merkitystä korosti myös kansallisuusajattelua popularisoinut Zacharias Topeliuksen *Maamme kirja* (1875). Se loi perustan suomalaisen kansallidentiteetin muodostumiselle, sillä sen eri versi-

14 Hakala 2002, 26; Shenshin 2016, 129.

15 Hakala 2002; Wolff 2016, 110–111, 115.

16 Wolff 2016.

17 Harjula 2006.

18 Leitzinger 2008, 87–92.

oita luettiin suomalaisissa kouluissa äidinkielen, maantiedon ja historian oppikirjana 1940-luvulle asti. Teoksen luku ”Maasta ja kansasta” iskosti suomalaisten mieliin ajatukset isänmaasta ja Suomen kansan kriteereistä seuraavasti:

Tämä maa on minun isänmaani. Joko minä suomen kielellä kutsun sen Suomenmaaksi, tahi ruotsiksi nimitän sen Finland, on se kuitenkin aina sama maa. Kaikki sen pojat ja tyttäret ovat samaa kansaa, puhukoot mitä kieltä tahansa. Jumala on monena satana vuotena yhdistänyt heidät samaan kotomaahan, samain lakien ja hallituksen alle. Mitä hyvää tahi pahaa on tapahtunut toiselle, se on tapahtunut toisellekin. He ovat kasvaneet, eläneet ja kuolleet toistensa vieressä samassa ylhäisessä pohjoisessa, saman taivaan alla, tehden samaa kovaa työtä henkensä elatukseksi. Heillä on sama kristin-usko, sama opetus, samat oikeudet, samat velvollisuudet, sama etu, sama vahinko, sama vapaus, sama rakkaus ja sama toivo. Niin ovat he maanmiehiä, veljiä ja sisaria kaikkina aikoina. Heillä on, ei kaksi, vaan yksi isänmaa. Eivätkä he ole kaksi kansaa, vaan yksi kansa. Jumala antakoon meille kaikille hyvänsopuisen mielen. Mitä Jumala on yhdistänyt, ei ihmisen pidä sitä erottaman.¹⁹

Merkittävää on, että Topeliuksen tulkinnassa juuri yhteinen uskonto yhdisti eri kieliä puhuvat suomalaiset yhdeksi kansaksi. Erityisesti romanien kokemukset kyseenalaistavat tämän idealisoidun näkemyksen. Romanit olivat virallisesti Suomen kansalaisia siinä mielessä, että 1500-luvulta asti Suomessa olleet romanisuvut olivat kristittyjä eivätkä he olleet minkään muun maan alamaisia. Romanit kastoivat lapsensa evankelisluterilaiseen uskoon, mutta kirkonisät epäilivät uskon vilpittömyyttä. Romaneita kohdeltiin omana rodullistettuna ryhmänä, jota koski ankarammat säännöt kuin muita suomalaisia. Romanien liikkuva elämäntapa rinnastettiin irtolaisuuteen.²⁰

Romanikysymyksen rinnalla 1800-luvun yhteiskunnallisen keskustelun aiheeksi nousi niin sanottu juutalaisyksymys, jota niin ikään ratkottiin valtiollisissa komiteoissa. Juutalaisten aseman tarkastelu auttaa hahmottamaan niiden Suomessa asuneiden tilannetta, jotka eivät ei-kristittyinä voineet saada Suomen kansalaisuutta. Suppeasti tarkastellen kyse oli Suomen oikeudesta pitää kiinni Ruotsin ajan lainsäädännöstä autonomi-

19 Topelius 1876, 13.

20 Pulma 2006, 55–56, 80–81. Rodullistettu viittaa henkilöön tai ryhmään, johon valta-asemassa olevat liittävät ennakkoluuloja etnisen taustan perusteella.

Kauppiaina toimivat tataarit liikkuiivat autonomian aikana Venäjällä olevien kotikylien ja Suomen väliä. Imaami Enver Yildirim pitää saarnapuhetta Järvenpään moskeijassa 1989. Suomen-Islam seurakunnan moskeija Järvenpäässä on Suomen ainoa ja Pohjoismaiden vanhin moskeijaksi valmistettu rakennus. Se on vihitty käyttöön 1942. *Museovirasto, Yleisetsnografinen kuvakokoelma, Nisametdin Aynur, 1989.*

sena osana Venäjän keisarikuntaa.²¹ Juutalaisiin kohdistuvat rajoitukset perusteltiin vuoden 1782 asetuksella, jossa nimettiin ne Ruotsin kaupungit, joihin sai perustaa juutalaisen seurakunnan. Koska yksikään näistä kaupungeista ei ollut Suomen alueella, lain tulkittiin kieltävän juutalaisten asumisen Suomen suuriruhtinaskunnassa. Laajemmin kyse oli yleiseurooppalaisesta rajanvedosta kansalaisuuden, kansallisuuden ja kristinuskon välillä tilanteissa, joissa yhä useampi eurooppalainen maa myönsi juutalaisille täydet kansalaisoikeudet.

Käytännön tasolla kyseessä oli keisarikunnan pyrkimys ratkaista oma ”juutalaiskysymyksensä”. Venäjän laajeneminen 1700-luvulla oli tuonut valtakunnan alaisuuteen Euroopan juutalaisuuden ydinalueet Puolassa, Liettuassa, Ukrainassa ja Valko-Venäjällä. Venäjän keisarikunta rajoitti juutalaisten liikkumisvapautta ja omistusoikeuksia enemmän kuin minikään muun alamaisryhmänsä. Armeijapalvelus muodostui 1850-luvulta

21 Torvinen 1989.

eteenpäin suurelle juutalaisväestölle yhdeksi harvoista laillisista keinoista muuttaa keisarikunnan sisällä.²²

Vuodesta 1858 lähtien Suomessa suoritettu palvelusaika mahdollisti Venäjän armeijan sotilaille ja heidän perheilleen asumisoikeuden Suomessa, ja tämä oikeus koski myös juutalaisia. Juutalaisten oleskeluluvat olivat määräaikaisia ja sisälsivät monenlaisia elinkeinon, omistamiseen ja liikkumiseen liittyviä rajoituksia. Juutalaisten mahdollisuudet hankkia elantoa rajoittuvat lähinnä pienimuotoiseen kaupankäyntiin. Tiukimmin suomalaiset viranomaiset uusivat juutalaisiin kohdistuvia rajoituksia 1880-luvulla, jolloin oleskeluluvan puuttuminen tai erääntyminen tarkoitti käännytystä pois maasta.²³ Pienet juutalaiset yhteisöt vakiintuivat kuitenkin vähitellen osaksi Helsingin, Turun ja Viipurin kaupunkiyhteisöjä. Vuonna 1880 väestötilastossa kiinnitettiin erikseen huomiota siihen, että noin yksi prosentti Helsingin nopeasti kasvavasta väestöstä oli juutalaisia äidinkieleen tai uskontoon perustuvan laskentatavan perusteella.²⁴

Venäjän armeijan myötä Suomessa asui ja työskenteli myös islaminuskoisia tataareja. Venäjä pyrki turvaamaan palvelusaikana eri kansallisuuksia edustavien sotilaiden uskonnonvapauden. Paikallistasolla täytyi ratkaista, minne ei-kristityt vainajat haudattiin, kuka vihki avioliitot, miten syntyneet lapset rekisteröitiin ja kuka piti huolta heidän uskonnollisesta kasvatuksestaan. Armeija tuki taloudellisesti uskonoppineiden, rabbien ja imaamien, palkkaamista näihin tehtäviin. Helsingissä epäviralliselle islamilaiselle hautausmaalle saatiin virallinen laajennus vuonna 1871. Turussa ja Terijoella hautausmaat virallistettiin 1910-luvulla. Sekä juutalaiset että muslimit perustivat armeijan puitteissa omia hautausapukassojaan. Koska ei-kristityt eivät voineet saada kansalaisuutta, he eivät hätätilanteissakaan saaneet kunnallisia avustuksia. Siten erilaiset hyväntekeväisyysyhdistykset nousivat pienten vähemmistöjen keskeiseksi toimintamuodoksi.

Teknologiset mullistukset – rautatiet, lennättimet ja printtimedia – edesauttoivat kansallisuusaatteen ja kansallisvaltioiden syntymistä 1800-luvulla. Samalla sanomalehdet, sähköet ja kirjeet loivat uskonnollisille vähemmistöille moderneja mahdollisuuksia kehittää toimintaansa yli maantieteellisten rajojen. Pienet seurakuntayhteisöt pitivät yllä paitsi hyväntekeväisyyttä myös vapaa-ajan toimintaa, kulttuuri- ja naisjärjestöjä sekä nuoriso- ja urheiluseuroja. Järjestötoimintaan kuului kongressimat-

22 Ekholm 2013, 49–50.

23 Torvinen 1989, 29–60.

24 SVT VI 8 1880. Väenlasku Helsingissä 1. p:nä lokakuuta 1880.

koja ja vieraiden kutsumista Suomeen. Näin yhdistystoiminta osaltaan vakiinnutti ja institutionalisoi Venäjän armeijan kautta Suomeen saapuneiden sotilaiden ja näiden jälkeläisten toiminnan uskonnollisiksi vähemmistöyhteisöiksi. Toisaalta teknologian kehitys lisäsi mahdollisuuksia hyödyntää luonnonvaroja myös syrjäisimmillä seuduilla, mikä kasvatti Suomen suuriruhtinaskunnan kiinnostusta Suomen Lappia ja saamelaisalueita kohtaan.²⁵

Niin kauan kuin valtaosa Suomen kansalaisista oli ilman äänioikeutta, kysymys juutalaisten asemasta Suomessa koski lähinnä hallinnollista asumisoikeutta. Tilanne oli erityisen kohtuuton Suomessa syntyneille ja kasvaneille juutalaisten lapsille, koska täysi-ikäisyyden myötä heidän asumisoikeutensa Suomessa päättyi. Teoreettisessa salonkikeskustelussa Suomea verrattiin Ruotsiin, jossa juutalaisille oli myönnetty 1870-luvulle mennessä täydet kansalaisoikeudet. Samalla esille nostettiin kysymys Suomen uskottavuudesta: kuinka omia lakejaan venäläistämispärintöjä vastaan puolustava maa saattoi olla myöntämättä oikeuksia maassa asuville juutalaisille? Laki yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta (1906) teki juutalaisten kansalaisoikeudettomuudesta uudella tavalla poliittisen ja ihmisoikeudellisen kysymyksen. Lopulta asia nousi kiusallisella tavalla esille Suomen itsenäistyessä. Suomi oli viimeisimpiä maita Euroopassa hyväksyessään lain mooseksenuskoisten kansalaisoikeuksista 12.1.1918.²⁶

Islaminuskoisten tataarien tilanne oli autonomian aikana mutkattomampi. Kauppiaina toimivat tataarit liikkuvat Venäjällä olevien kotikylänsä ja Suomen väliä. Tataareilla, venäläisillä, baltiansaksalaisilla tai puolalaisilla ei välttämättä ollut mitään erityistä syytä tuolloin edes pohtia Suomen kansalaisuutta.

Suomessa elinkeinonsa takia toimineiden vähemmistöjen tilanne muuttui sotatilan ja Venäjän vallankumouksen myötä. Ensinnäkin Venäjän kansalaiset joutuivat rintamalle, joten sota kosketti Suomessa asuvia Venäjän alamaisia eri tavoin kuin suomalaisia. Toiseksi sotatila ohjasi vakiinnuttamaan järjestötoimintaa. Esimerkiksi tataarien Helsingin muslimaanien hyväntekeväisyysseura sai viranomaisten hyväksynnän vuonna 1915. Kun vallankumouksen myötä Suomeen saapui Venäjältä kymmeniä tuhansia pakolaisia²⁷, joilla ei ollut aikaisempaa sidettä Suomeen, kysymys Suomen kansalaisuudesta aktivoitui uudella tavalla. Erityisesti Stali-

25 Lehtola 2016, 237.

26 Torvinen 1989, 100–101.

27 Kronstadtin pakolaiset, inkerinsuomalaiset ja Itä-Karjalan pakolaiset, ks. Nevalainen 1999.

nin vainojen alettua kävi selväksi, ettei paluu kotiseuduille ollut Venäjältä paenneille enää vaihtoehto. Kansalaisoikeuksien saaminen tuli itsenäisessä Suomessa periaatteessa mahdolliseksi niille, jotka pystyivät osoittamaan asuneensa Suomessa jo Venäjän suuriruhtinaskunnan aikaan. Prosessi oli kuitenkin hidaskäyttöinen, ja toisen maailmansodan sytyttyä moni vähemmistötaustainen Suomessa kasvanut nuorukainen astui armeijan palvelukseen edelleen ilman kansalaisuutta.²⁸

Sotienvälinen aika: kohti yhden kulttuurin Suomea?

Historioitsija Miika Tervonen on todennut, että ”yhden kulttuurin Suomi on siis ollut, paitsi myytti, myös poliittinen ohjelma ja itseään toteuttava ennuste, jota demografiset kehityskulut ovat vielä vahvistaneet.”²⁹ Ensimmäisen maailmansodan loppuaikoina ja Suomen sisällissodan jälkimainingeissa Suomesta karkotettiin juutalaisia ja venäläisiä pakolaisia, jotka eivät pystyneet osoittamaan aiempia siteitä Suomeen.³⁰ Uutena ilmiönä esiintyi myös vihanlietsonta venäläisiä kohtaan. Kohde oli periaatteessa bolsevismi, mutta käytännössä viestit olivat rodullistavia.³¹

Suomalaiset eivät sijoittuneet saksalaisissa ja ruotsalaisissa rotuopeissa osaksi germaanisia kulttuurikansoja vaan alempiin rotuihin. Tämä arvatenkin hillitsi kaikkein kiivainta ja äärimmillen vietyä ”puhtaaseen” verenperintöön liittyvää poliittista ideologiaa suomenmielisten parissa. Sivistyneistössä löytyi innostusta rotuoppeihin 1920-luvulla. Tutkimustulosten valossa suomenkielisten ja ruotsinkielisten suomalaisten väliltä ei kuitenkaan löytynyt ”rodullista” eroa.³² Oma lukunsa olivat suomalaisten tutkijoiden saamelaisalueilla tekemät kallonmittaukset, joilla pyrittiin osoittamaan saamelaisten rodullinen erilaisuus suomalaisiin verrattuna.³³

Itsenäisyyden jälkeen Suomen hallitusmuoto (1919) takasi oikeuden harjoittaa uskontoa, erota uskonnollisesta yhdyskunnasta ja vaihtaa uskontoa. Vuonna 1922 säädetyssä uskonnonvapauslain myötä ihminen pystyi eroamaan uskonnollisesta yhteisöstä ilman, että hän liittyi johonkin toiseen seurakuntaan. Siviilirekisteri mahdollisti siten irtautumisen uskonnollisista

28 Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos 2006, 3.

29 Tervonen 2014, 143.

30 Tervonen 2014, 142.

31 Klinge 1972; Immonen 1987; Ekholm & Muir 2016, 21–76.

32 Mattila 2016; Nygård 2016.

33 Lehtola 2017, 87–88.

instituutioista. Lisäksi uskonnollisten yhdyskuntien rekisteri loi vuonna 1925 esimerkiksi islaminuskoisille tataareille mahdollisuuden seurakuntansa virallistamiseen. Suomen muhamettilainen seurakunta oli Pohjoismaiden ensimmäinen virallisesti toimiva islamilainen seurakunta. Islaminuskoisilla Suomen kansalaisilla on yli sadan vuoden virallinen historia.³⁴

Uskonnonvapaudesta huolimatta vastaitsenäistynyt Suomi toteutti kulttuurista sulattamista, jonka myötä kielellinen ja uskonnollinen kirjo väheni. Venäläisiä kirkkoja tuhottiin tai muutettiin luterilaisiksi. Osa seurakuntalaisista siirtyi vaivihkaa ortodoksisesta kirkosta luterilaiseen. Samalla, kun vuoden 1922 kielilaki määritteli suomen ja ruotsin kansallisiksi kieliksi, venäjää ja muita vähemmistökieliä vältettiin puhumasta ainakin julkisilla paikoilla. Näkyvä yhtenäistämisen muoto oli 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten suuri nimenmuutosaalto, jolloin huomattava määrä ”vierasperäisen” sukunimen omaavia ”suomalaisti” itsensä muokkaamalla sukunimensä suomalaisen muotoon. Valtaosan kohdalla kyse oli nimenvaihdosta ruotsinkielisestä suomenkieliseen nimeen, mutta myös venäläisiä ja juutalaisia nimiä sekä romaninimiä suomalaistettiin. Nimenvaihtoon kannustettiin jopa poikkeuslailla, joka teki 1930-luvulla nimenvaihtoprosessista vaivattomampaa ja halvempaa.³⁵

Aitosuomalainen kampanjointi sai vähemmistöt vaihtamaan virallisen kielensä ruotsista suomeen. Esimerkiksi Helsingin ja Turun juutalaisyhteisöt integroituivat vuosisadan taitteessa pääasiassa ruotsinkieliseen kaupunkiyhteisöön. Vuonna 1918 perustetun Helsingin juutalaisen koulun kaikkien oppilaiden äidinkielenä oli merkitty ruotsi. Silti koulun opetuskieli päätettiin vaihtaa asteittain ruotsista suomeksi vuodesta 1933 lähtien. Raju päätös heijasteli vähemmistöasemaan liittyvien kysymysten monimutkaisuutta. Ensinnäkin kyse oli siitä, että koulun oppilaiden kielitausta oli moninainen, ja moni puhui kotona jiddiä, venäjää tai saksaa ruotsin rinnalla. Toiseksi juutalaiset kategorisoituivat tuolloin peräti kolmeen eri vähemmistöön: he olivat uskonnolliset vähemmistö, heidät miellettiin usein venäläisiksi ja pääasiassa ruotsinkielisinä he kuuluivat myös kielellisesti vähemmistöön. 1930-luvun ilmapiirissä juutalainen seurakunta koki, että lapsilla olisi parempi tulevaisuus suomenkielisinä.³⁶

Sotienvälisenä aikana monet Suomessa kasvaneet juutalaiset ja tataarit innostuivat kansallisaatteista, mutta näihin liittyi yleensä vahva kaksois-

34 Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos 2006, 166–167; Halén 2011, 3–5; Leitzinger 2011, 32.

35 Paikkala 2004; Ekholm & Muir 2016; Tervonen 2010, 175–188.

36 Ekholm 2018, 46–49.

identiteetti. Juutalaisille suomalaisuuden rinnalla tärkeiksi identiteettitekijöiksi nousivat nykyheprean kielen harrastaminen sekä sionistiset ideologiat.³⁷ Suomen tataariyhteisön selviytymisstrategiana oli oman misääritataarin kielen painottaminen islamin ja oman kulttuuriperinteen rinnalla. Nuoret tataarit inspiroituiivat 1920-luvulla Turkin Kemal Atatürkin kemalismista. Suomen tataarien juuret olivat Venäjän Kazanin alueella, ja etnoliittinen rinnastus Turkkiin auttoi heitä erottautumaan bolševikeista.³⁸ Kansallismielinen toiminta toi liikkumavaraa pienille vähemmistöille. Ne pystyivät rakentamaan mielikuvaa välittäjän roolista oman kansansa ja suomalaisten välillä.

Toinen maailmansota yhdistää ja erottaa

Toisen maailmansodan vuosista on muodostunut historiakerronnassa prosessi, joka teki Suomessa asuvista juutalaisista, tataareista ja romaaneista suomenjuutalaisia, suomentataareja ja suomenromaneja. Sodasta selvinneet kokivat kuuluvansa aivan uudella tavalla suomalaiseen yhteiskuntaan, ja isänmaan puolesta tehdyt uhraukset yhdistivät vähemmistöt kaikkiin muihin suomalaisiin.³⁹ Tulkinnassa on osin kyse vasta vuosikymmenien aikana muodostuneesta jälkikuvasta. Tutkimus on osoittanut, että Suomen juutalaiset pelkäsivät henkensä edestä erityisesti jatkosodan aikaan ja että juutalaiset seurakunnat kävivät neuvotteluja mahdollisuudesta paeta Ruotsiin.⁴⁰

Sota-ajat muokkasivat yhteisöjä monin tavoin, ja sodan jälkeiset vaaran vuodet aiheuttivat vähemmistöyhteisöille konkreettisia pelkoja. Toisen maailmansodan väestösiirrot toivat Suomeen pakolaisia, kuten inkeriläisiä saksalaisten miehittämiltä venäläisalueilta. Suomi luovutti suurimman osan inkeriläisistä Neuvostoliitolle syksyllä 1944. Noin 8 000 inkeriläistä jäi Suomeen, ja arviolta puolet heistä pakeni Ruotsiin.⁴¹

Karjalan evakuointi mullisti suomalaista yhteiskuntaa: evakot toivat mukanaan tapansa, ruokansa, murteensa ja muistonsa. Virallinen kertomus Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden väestön evakuoimisesta on menestystarina, mutta karjalaisten – erityisesti ortodoksien – oma ko-

37 Ekholm & Muir 2016.

38 Halén 2016, 165.

39 Ekholm 2014.

40 Muir 2016.

41 Flink 2016, 86.

kemus piti sisällään myös syrjintää, ryssittelyä ja toiseuden tuntemuksia.⁴² Erityisen vaikea tilanne oli evakoiksi joutuneille romaneille, jotka jäivät vuosikymmeniksi asunnottomuuden kierteeseen. Moni Karjalasta tullut romani muutti myöhemmin Ruotsiin joko muutamaksi vuodeksi tai lopullisesti. Suomessa romanityötä hallitsi sodan jälkeen kristillinen Mustalaislähetys, joka oli aloittanut toimintansa 1900-luvun alussa. Toiminnan ydintä olivat lastenkodit ja työsiirtolat, joissa romaneita ohjattiin ”normaalielämäntapaan”.⁴³

Myös saamelaiset joutuivat Lapin sodan aikana syksyllä 1944 lähtemään evakkoon. Sodassa tuhoutunutta perinteistä saamelaisutusta korvattiin jälleenrakennuksessa suomalaisten standardien mukaisella tyyllillä. Saamelaisten evakko aika nopeutti suomalaiskulttuurin omaksumista. Vuonna 1947 oppivelvollisuus ulotettiin myös harvaanasutuille alueille, jolloin saamelaislapset siirrettiin kotiseudultaan asuntolakouluihin. Kun opetus annettiin suomen kielellä ja saamen käyttö saatettiin kieltää kokonaan, saamelaisuuden on kuvattu muodostuneen hävetyksi ja salatuksi osaksi identiteettiä.⁴⁴

Kansalliset ja uudet vähemmistöt sekä ihmisoikeudet

Toisen maailmansodan jälkeinen Suomi oli varsin suljettu kokonaisuus. Suomesta lähdettiin siirtolaiseksi, mutta maahanmuuttoa Suomeen päin ei juuri ollut. Vuosikymmeniä tilastoissa suurin ulkomailta muuttaneiden ryhmä olivat suomalaiset paluumuuttajat.⁴⁵ Uudenlainen keskustelu vähemmistökymsymyksistä heräsi osana kansainvälistä ihmisoikeusdebattia. Yhdysvaltojen mustien oikeuksia ajavia liikkeitä ja Etelä-Afrikan apartheidin vastustamiskampanjoita seurattiin 1960-luvulla myös Suomessa: ”Maailma astui suomalaiseen vähemmistöpolitiikkaan”.⁴⁶ Romaneja alettiin tarkastella vähemmistönä, jolla oli omia vaatimuksia ja oikeuksia. Romanien kohtaamaan syrjintään ja huono-osaisuuteen pyrittiin vaikuttamaan lainsäädännön ja sosiaalipolitiikan keinoin. Keskeinen ero aiempaan oli, että mukana toiminnassa oli jatkuvasti enemmän myös romaneja, ei vain heidän asioitaan toimittavia viranomaisia tai uskonnollisten

42 Lassi 2005; Kananen 2010.

43 Pulma 2005, 370–372; Pulma 2006, 161–165.

44 Siivikko 2015; Lehtola 2016; Keskitalo ym. 2014.

45 Martikainen ym. 2013, 26.

46 Pulma 2005, 380–381.

Osin romanikielellä esiintynyt Hortto Kaalo -yhtye julkaisi 1970 kantaa ottavan singlen Miksi ovet eivät aukene meille. *Helsingin kaupunginmuseon kuvakokoelma, Rista Simo SER, 1971.*

yhteisöjen edustajia. Samaan aikaan nuoret, koulutetut saamelaiset vaativat oikeutta kouluopetukseen omalla kielellä sekä saamelaisten oman päätösvallan lisäämistä saamelaisia koskevissa asioissa. Yhteispohjoismainen saamelaistoiminta lisääntyi 1960-luvulta lähtien.⁴⁷

Kansallisiin historiankirjoihin vähemmistöt sisällytettiin pikanttina lisänä, jonka tehtävänä oli ennen muuta korostaa niin sanottujen kansallisten vähemmistöjen pienuutta ja näin suomalaisten yhtenäisyyttä.⁴⁸ Käsite ”kansalliset vähemmistöt” oli samalla retorinen keino, jolla rajattiin ne ”alkuperäiset” vähemmistöt, joilla oli historiallinen side Suomeen, erilleen uudemmissa tulijoista, erityisesti turvapaikanhakijoista ja pakolaistaustaisesta väestöstä.

Vuonna 1973 saapuneet Chilen-pakolaiset olivat ensimmäinen pakolaisryhmä, jonka Suomi vastaanotti pakolaisiin liittyvät sopimukset ratifioineena itsenäisenä maana. Seuraava suuri pakolaisryhmä olivat vietnamilaiset 1970-luvun loppupuolella. Inkerinsuomalaisten paluumuutto

47 Lehtola 2016, 260–261.

48 Tervonen 2014; Ekholm 2014.

1990-luvulla oli puolestaan osoitus etnistä sidosta korostavasta suomalaisesta maahanmuuttopolitiikasta. Inkerinsuomalaiset saivat paluumuutto-oikeuden, koska ”he olivat etnisiä suomalaisia”. Muutto-oikeuteen sovellettiin suomen kielisukulaisuutta ja luterilaista uskoa. Vuoteen 1996 saakka riitti, että yksi inkerinsuomalaisen isovanhemmista oli kansalaisuudeltaan suomalainen.⁴⁹ 1990-luvulta lähtien Suomeen on tullut pakolaisia muun muassa entisen Jugoslavian alueelta, mutta ennen kaikkea Euroopan ulkopuolelta. Ulkomaalaisten määrä oli Suomessa kuitenkin yhä hyvin vähäinen verrattuna esimerkiksi Skandinavian maihin, mutta 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun kaukaistenkin konfliktien aiheuttamat diasporat eli siirtymiset lähtöpaikasta muualle alkoivat näkyä myös Suomen väestörakenteessa. Kun 2000-luvun Suomessa puhutaan etnisyydestä tai maahanmuuttajista, sillä viitataan käytännössä usein joko pakolaisina tai turvapaikanhakijoina maahan saapuneisiin tai muslimitaustaisiin henkilöihin. Vuonna 2015 suurin pakolaistaustainen väestöryhmä olivat somensomalit. Tuolloin äidinkielenään somalia puhui Suomessa 16 000 ihmistä.⁵⁰

Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen Suomeen on – seitsemän vuosikymmen tauon jälkeen – muuttanut merkittävä määrä ihmisiä Venäjältä ja Baltiasta, eniten Virosta. On tutkittu, keistä koostui 2000-luvun alussa se noin 42 000 kansalaisen joukko, joka asui pysyvästi Suomessa ja ilmoitti äidinkielekseen venäjän. Suurin osa nimesi synnyinmaakseen entisen Neuvostoliiton ja Venäjän, mutta kolmanneksi yleisin maininta oli Suomi. Synnyinmaa oli tuntematon 236 henkilön kohdalla. Kaikkiaan ilmoitettuja synnyinmaita oli 23, ja mukana oli myös sellaisia maita kuin Yhdysvallat (11), Unkari (10), Kiina (9) ja Israel (6).⁵¹ Kaikki venäjänkieliseksi itsensä ilmoittaneet eivät siis välttämättä mieltäneet itseään ensisijaisesti venäläisiksi. Kaikki kansallisuudeltaan venäläiset eivät liioin olleet äidinkieleltään venäjänkielisiä. Ihmisten kulttuuriset ja etniset taustat taipuivat tilastokategorioihin vähintään yhtä huonosti kuin 1800-luvulla, puhumattakaan ihmisten omasta identiteetistä ja käsityksestä kansalaisuudestaan ja juuristaan. Lisäksi monella venäläisellä ja virolaisella on Suomessa kaksoiskansalaisuus.⁵²

1990-luvulta lähtien Suomi on kansainvälistynyt. EU-jäsenyys on tuonut uuden kategorian, EU-kansalaiset, joilla on vapaa liikkuvuus maasta

49 Flink 2016.

50 Mubarak ym. 2015.

51 Shenshin 2016, 150.

52 Törnudd 2016, 34; Varjonen ym. 2017.

toiseen. Maailmanmarkkinoilla toimivat suomalaisyritykset ovat rekrytoineet työvoimaa kaikkialta, missä koulutetaan IT-alan osaajia. Historiallisesta perspektiivistä tarkasteltuna Suomen nykytilanne on monin tavoin verrattavissa sadan vuoden takaiseen. EU-ajan liikkuvuuden voi rinnastaa sääty-yhteiskunnan yläluokan ”kosmopoliittiseen kulttuuriin”, joka antoi mahdollisuuden liikkua melko vaivattomasti kiinnostavien tehtävien perässä maasta toiseen. Yhteydet ovat 2000-luvulla tultaessa tiivistyneet, ja esimerkiksi Helsinki ja Tallinna on käytännössä yhtä työssäkäyntialuetta. Myös matkustamisen halpeneminen on lisännyt ihmisten liikkuvuutta. Lisääntyneen liikkuvuuden yksi seuraus on, että yhä useampi suomalainen löytää puolisonsa muista maista.⁵³

Toisen maailmansodan jälkeiset ihmisoikeussopimukset lähtivät yksilön oikeuksista, ja vasta 2000-luvulla on nostettu esiin etnisten ryhmien ja vähemmistöjen kollektiiviset oikeudet kieleen, uskontoon ja kulttuuriin.⁵⁴ Vähemmistöyhteisöjä edustavat usein erilaisten järjestöjen aktiiviset jäsenet, jotka toimivat yhteisön kollektiivisena äänitorvena ja rakentavat vähemmistön ”virallista historiaa” osana kansakunnan historiaa. Tämä kehitys on institutionalisoitunut vähemmistöt.

Yhteiskunnalliseen termistöön on viime vuosina syntynyt uusi käsite, suomalainen kotouttamispolitiikka. Kotouttamisen myötä Suomeen tulevia maahanmuuttajia pyritään osallistamaan yhteiskuntaan erilaisilla tukitoimenpiteillä, kuitenkin siten, että yksilö säilyttää oman kielensä ja kulttuurinsa. Suomalainen yhteiskunta toisin sanoen virallisesti tunnustaa yhteiskunnan etnisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden ja pyrkii edistämään moninaisuuden säilymistä. Vuonna 2003 voimaan astunut uusi kansalaisuuslaki hyväksyi monikansalaisuuden osaksi suomalaisuutta.⁵⁵ Suomalaisen suhtautuminen monikulttuurisuuteen on polarisoitunut, mutta yleisesti ottaen nuorten suhtautuminen on vanhempia ikäluokkia myönteisempää.⁵⁶ Käytännössä sellaiset kulttuuriset rakenteet, kuten suomenkielisyys, evankelisluterilaisuus ja juuret Suomessa, määrittävät yhä monen suomalaisen etnistä identiteettiä. Tämä tulkinta rajaa monet maassa pitkään asuneet sekä uudet suomalaiset symbolisen suomalaisuuden ulkopuolelle.⁵⁷

53 Anniste & Tammaru 2014; Sutela & Larja 2015.

54 Törnudd 2016, 30–34.

55 Uusi kansalaislaki 2013.

56 Miten meillä menee 2017.

57 Forsander 2004, 207.

Suomen maahanmuuttoviraston Migrin vuoden 2017 määritelmässä kansallisuus tarkoittaa ”kuulumista tiettyyn etniseen ryhmään”, kun taas kansalaisuutta kuvataan valtion ja yksityisen henkilön lailliseksi suhteeksi, ”jäsenyydeksi tietyssä valtiossa”. Maahanmuuttovirasto korostaa, että Suomen kansalainen voi olla kansallisuudeltaan muukin kuin suomalainen ja että kansalaisuudeltaan suomalaisia asuu myös Suomen ulkopuolella.⁵⁸ Arkikielessä etnisyydellä viitataan usein vähemmistöihin. Monesti ”etnisiä” vähemmistöryhmiä yhdistää tosin lähinnä se, etteivät ne kuulu enemmistöön. Vähemmistöyhteisöissä, kuten esimerkiksi maahanmuuttajien muodostamissa seurakunnissa tai vähemmistökieliryhmissä, ihmisten taustat ovat hyvin moninaisia, eivätkä ne muodosta mitään yhteistä etnistä tai kansallista kokonaisuutta. Voidaankin ajatella, että nimenomaan valtaväestön suomalaisuus, joka on luonteeltaan hyvin suljettua ja sisältää ajatuksen yhteisistä juurista, on itse asiassa ”etnistä”.

Irtolaiset sosiaalisena vähemmistönä

Sosiaalisten vähemmistöjen tarkastelun kautta historian tutkijat ovat viime vuosina purkaneet näkemystä siitä, että ”etnisesti” yhtenäinen historia olisi tarkoittanut yhteiskunnan täysvaltaista jäsenyyttä kaikille suomalaisille. Yhteiskunnalle koituva hyöty on ollut yksi etnisten vähemmistöjen arvioinnin ja hyväksynnän kriteereistä, ja tuota kriteeriä on sovellettu yhtä lailla valtaväestöön. Vuonna 1865 Suomen väestötilaston ammattiluokituksessa kiinnitettiin huomiota niihin ”apua nauttiin tai katsannon alla oleviin” vaivaisiin, hospitalilaisiin ja vankeihin, jotka eivät itse hankkineet elatustaan. Lisäksi pahoiteltiin, ettei tilastoon voitu koota tietoja ”ruumiin- tai sielunvioilla räsitetuin henkien” lukumäärästä.⁵⁹

Väestötilaston rinnalla Suomessa alettiin julkaista tilastosarjoja sokeiden, kuuromyökkien ja mielenvikaisten (1873), köyhäinhoidokkien (1881), vankien (1882), sairaiden (1884), oikeudessa syytettyjen ja tuomittujen (1891), aistivalliskoululaisten (1892) sekä työtapaturmista loukkaantuneiden (1898) määristä ja näiden ryhmien koostumuksesta.⁶⁰ Tarkentuva tilastointi piirsi esiin yhteiskunnallisia ongelmia, joita eri instituutiot pyrkivät ratkomaan omista lähtökohdistaan. Ihannekansalaisuudesta poik-

58 Suomen kansalaisuuslaki 2017.

59 SVT VI 1 1865. Väkiluvun-tilastoa. Suomen Väestö Joulukuun 31 p. 1865, 32–33, 35–36.

60 Tilastojulkaisut 1856–1979.

keaminen määrittyi ei-toivotuksi tilaksi, joka pyrittiin saamaan hallintaan eri keinoin. Kirkko, koulu, oikeuslaitos ja köyhäinhoito kontrolloivat ja selittivät köyhyyttä ja moraalittomuutta, ja vuosisadan taitteessa näiden rinnalle nousivat lääketieteen, perinnöllisyystieteen sekä psykologian selitysmallit.⁶¹ Kun eri viranomaistahot määrittelivät normaalin ja poikkeavan rajaa omista lähtökohdistaan, myös tulkinnan kohteena olevan yksittäisen ihmisen elämänsä muovautui näiden määrittelyjen raameissa.

Irtolaisuutta tilastoitiin 1800- ja 1900-luvuilla vankeinhoitolaitoksen, oikeuslaitoksen sekä sosiaalihuollon näkökulmasta.⁶² Irtolaisuuden käsite kytkeytyi kerjäämiseen, kuljeskeluun, prostituution harjoittamiseen sekä laittomaan kaupankäyntiin. Kaikki nämä irtolaisuuden tunnusmerkit voidaan nähdä ihmisten henkilökohtaisiksi elämäntapavalinnoiksi tai selviytymisstrategioiksi. Ne ovat turvanneet elämän jatkumisen aikana, jolloin yhteiskunnallisia turvaverkkoja ei ole ollut tai ne ovat syystä tai toisesta pettäneet. Koska tällaiset strategiat ovat poikenneet yhteiskunnan enemmistön ansaitsemistavoista, niitä on pidetty yhteiskuntajärjestystä uhkaavina. Poikkeavan strategian valinnee ovat päätyneet viranomaisten tarkkailun kohteeksi ja heidät on kategorisoitu irtolaisiksi. Vähemmistöidentiteettinä irtolaisuus onkin sikäli erityinen, että se on muodostunut ulkoa annettuna, lainsäätäjien ja viranomaisten laatimien määrittelyjen, luokittelujen ja toimenpiteiden tuloksena. Tämän vuoksi irtolaiset ovat kokonaisuutena heterogeeninen ryhmä, jolla ei ole ollut omaa identiteettipolitiikkaa.

Irtolaisuuden rajat ja irtolaisiin kohdistetut toimenpiteet ovat vaihdelleet kunkin ajan työvoimapolitiikan ja moraalisten normien mukaan. Irtolaisuuden sääntely liittyi nimenomaan työvoimapolitiikkaan 1500-luvulta lähtien: maatalouden työvoiman saanti pyrittiin turvaamaan palveluslainsäädännön ja niin sanotun laillisen suojelun järjestelmän avulla. Ne ihmiset, joilla ei ollut hallussaan maata tai muuta merkittävää omaisuutta, olivat velvollisia hakeutumaan palvelukseen eli omistavan väestön tarjoaman laillisen suojelun piiriin. Palveluspaikattomat henkilöt määriteltiin irtolaisiksi, ja heihin kohdistui erilaisia sanktioita. Miesten kohdalla tämä tarkoitti sotaväkeen tai yleisiin töihin joutumista, naiset selvisivät yleensä sakoilla.⁶³

61 Esim. Harjula 1996; Mattila 1999; Markkola 2002; Pukero 2009; Pulkkinen & Sorainen 2011.

62 Irtolaisuustilastoja löytyy SVT:n sarjoista: Vankeinhoito (XII), Huoltotilasto (XXI) ja Oikeustilasto (XXIII).

63 Pukero 2009.

1800-luvun loppuun mennessä irtolaislainsäädännöstä tuli aiempaa selkeämmin sosiaalisen kontrollin väline, joka vahvisti yhteiskunnan normatiivista pohjaa ja tuotti samalla sosiaalista poikkeavuutta. Lainsäädännön avulla oli mahdollista määritellä, sijoittuiko työkykyinen aikuinen osaksi normaalia pidettyä yhteiskuntaa vai jättäytyikö hän sen ulkopuolelle. Irtolaisuus alettiin yhdistää pahantapaisuuteen ja nähdä yhteiskuntarauhaa uhkaavana ilmiönä. Siinä missä vuoden 1852 irtolaisasetus oli määritellyt irtolaisiksi kaikki omaisuudettomat 16–60-vuotiaat, joilla ei ollut työtä tai jotka viettivät kuljeksivaa elämää, vuoden 1883 irtolaisasetuksen mukaan irtolaisuussyte oli aiheellinen vasta sitten, jos esimerkiksi työttömyyteen liittyi pahantapaisuutta.⁶⁴

Irtolaisuudesta epäilty joutui irtolaismenettelyn kohteeksi. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että paikalliset viranomaiset lähettivät irtolaisuudesta epäillyn läänin kuvernöörin kuulusteltavaksi. Kuvernööri saattoi päätyä vapauttamaan epäillyn, jolloin tämä palasi takaisin kotikuntaansa – yleensä köyhäinhoidon rasitteeksi. Joissakin tapauksissa irtolaisuuskuulusteluun lähettämistä ja kotikuntaan palauttamisesta muodostui yhteiskunnan normeista poikkeavalle henkilölle vuosien mittainen kierre, jonka vasta kuolema katkaisi. Mikäli kuvernööri tuomitsi epäillyn, tämän määränä oli pakkotyölaitos, työvankila tai mielisairaala. Näiden laitosten toiminnassa yhdistyivät eristämisen- ja integrointipyrkimykset: koska irtolaisten katsottiin olevan vaaraksi yleiselle moraalille, heidät pyrittiin eristämään muusta yhteiskunnasta, mutta toisaalta kurinalaisen laitospelämän ja pakollisen työnteon toivottiin koulivan tuomituista normien mukaisia kansalaisia.⁶⁵

Tuomituilla ei välttämättä ollut minkäänlaista aikomusta muuttua. Järjestysrikkomukset, sairastaminen ja sairaaksi tekeytyminen, välinpitämättömyys sekä suoranainen vastarinta toimivat strategioina, joiden avulla tuomittujen oli mahdollista kestää oman elämäntapansa ja laitospelämän välinen ristiriita. Tuomittujen keskinäinen solidaarisuus heikensi rangaistuksen tehoa: karkaamista suunniteltiin joukolla, rikkomuksen tehnyttä kohtalotoveria ei ilmiannettu vartijoille, ja vanhemmat vangit opastivat nuorempiaan kadun tavoille. Kuvaava on esimer-

64 Nygård 1985; 1998; Pulma 1994; Harjula 1996; Pukero 2009; Suomen asetuskokoelma. Armollinen asetus laillisesta suojeluksesta ja kuinka suojeluksettomia persoonia menetettämän pitää 14.1.1852; Suomen asetuskokoelma. Armollinen asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelmistä 2.4.1883.

65 Pukero 2009.

kiksi ajatus naisvankiloista ”prostituoitujen ammattikouluina”. Vaikka Suomen tapauksessa ei voida puhua varsinaisesta alakulttuurisesta pääomasta, joka olisi erottanut irtolaisten kaltaiset sosiaaliset vähemmistöt muusta yhteiskunnasta omaksi yhtenäiseksi ryhmäkseen, rangaistuslaitokset epäilemättä edesauttoivat vähemmistöryhmien sisällä tapahtunutta jengiytymistä.⁶⁶

Pahantapaisuuden määritelmä oli sukupuolittunut, sillä epäkelpo käytös ymmärrettiin miesten ja naisten kohdalla eri tavoin. Naisten pahantapaisuus yhdistettiin ennen kaikkea siveelliseen kelvottomuuteen. Tämä liittyi aikakauden naisihanteeseen, jonka mukaan naisen tuli huolehtia kodin ja sitä kautta koko kansakunnan moraalista. Naisen esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset sukupuoli-suhteet, runsas alkoholin käyttö ja ylipäätään epämääräinen seuranpito tuomittiin jyrkästi, ja mikäli tällainen elämä oli muodostunut tavaksi, nainen määriteltiin irtolaiseksi.

Vuosisadan vaihteen ammattiprostituoitujen kohdalla irtolaislainsäädännön soveltaminen ei kuitenkaan ollut näin yksioikoista. Viranomaiset saattoivat jättää syytteen nostamatta, mikäli nainen pystyi todistamaan, ettei sairastanut sukupuolitautia. Erityisissä tarkastustoimistoissa suoritettavat säännölliset lääkärintarkastukset siis mahdollistivat prostituution harjoittamisen puolittain laillisesti. Vaikka tätä niin sanottua ohjesääntöistä prostituutiota kritisoivat 1800-luvun lopulta lähtien sekä uskonnolliset yhteisöt että nais-, työväen- ja raittiusliikkeet, senaatti lakkautti sen vasta 1908. Tämän jälkeen prostituutio jatkui maanalaisena toimintana, josta kiinni jääminen merkitsi naiselle irtolaispidätystä. Vuosina 1885–1920 irtolaisuudesta pidätettiin noin 650–800 naista vuodessa, mikä tarkoittaa neljäs- tai viidesosaa kaikista irtolaispidätyksistä. Määrä pysyi siis suhteellisen vakiona vuosikymmenten ajan.⁶⁷

Miesten pahantapaisuuden katsottiin ilmenevän velttoutena ja elämäntavaksi muodostuneena työn vieroksumisena. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa valtaosa irtolaisuudesta pidätetyistä oli juuri miehiä, mikä heijastaa aikakauden arvomaailmaa: kunnan kansalaisen tuli kyetä elättämään omalla työllään itsensä ja perheensä.⁶⁸ Kun suomalaiskansallisen kuvaston yhdeksi ihannetyypiksi nostettiin Saarijärven Paavon kaltainen paikalleen asettunut talonpoika, toisenlaisen elämäntavan valinneet ihmisryhmät näyttäytyivät epätoivottavina tai suorastaan vaarallisina ”toisina”.

66 Taipale & Taipale 1967; Häkkinen 1995; 2015; Markkola 2002; Annola 2003; Pukero 2009.

67 Häkkinen 1995; 2015; Nygård 1998; Markkola 2014.

68 Nygård 1998; Pukero 2009.

Erityisen voimakkaan paheksunnan kohteeksi joutuivat romanit, joiden elämäntapaan kuului liikkuminen paikasta toiseen. Vuoden 1852 irtolaisasetus suhtautui romaneihin tiukasti. Kun valtaväestöön kuuluva saattoi välttää irtolaistuomion hankkimalla työtä kahden viikon kuluessa syytteen saamisesta, romaneilla ei tällaista mahdollisuutta ollut. Vuoden 1883 asetuksessa romaneita ei enää mainittu erikseen, mutta heidän tapansa, kielensä ja kulttuurinsa herättivät keskustelua lehdistössä ja valtiopäivillä niin, että voidaan puhua erityisen ”mustalaisyksymyksen” syntymisestä.⁶⁹ Vuonna 1900 asetettu komitea esitti ratkaisuksi romanien sulauttamista valtaväestöön. Vaikka komitean toimenpide-esitykset eivät toteutuneet, uusi komitea palasi ajatukseen vuonna 1953. Se pohti lievennetyn työlaitoksen tapaan toimivien valtion romanikylien perustamista sekä ”kehityskelpoisten mustalaisten” kasvattamista valtaväestön normien mukaiseen kansalaisuuteen.⁷⁰

Toisin kuin monet muut irtolaisuuteen liitetyt ryhmät, romanit eivät olleet viranomaisten laatimien kategorisointien pohjalta syntynyt joukko vaan etninen vähemmistö, jonka oma historia, kieli ja perhekeskeinen kulttuuri toimivat vastavoimana integrointipyrkimyksille.⁷¹ Tältä pohjalta oli myös mahdollista rakentaa omaa identiteettipolitiikkaa. Sen alkuna voidaan pitää vuonna 1967 perustettua Suomen Mustalaisyhdistystä, jonka toiminnan käynnistämisen kimmokkeena toimi Ruotsin romanien esimerkki. Yhdistys (vuodesta 1989 Suomen Romaniyhdistys) on ottanut aktiivisesti osaa valtion romanipoliittiseen suunnittelutyöhön, ja yhdistyksen liittyminen osaksi maailmanlaajuisia Romani Unioonia on vahvistanut Suomen romanien kansainvälistä etnistä vähemmistöidentiteettiä.⁷²

Vuoden 1883 irtolaisasetus oli voimassa yli puoli vuosisataa. Vuonna 1936 voimaan astunut uusi irtolaislaki tehosti irtolaisten luokittelua siten, että irtolaishuollon kohteeksi joutumisen perusteet jaettiin neljään ryhmään: kuljeksiva elämä, työn vieroksuminen, kerjuu ja ammattihaureus. Eristämisen sijaan irtolaiset pyrittiin aiempaa tehokkaammin integroimaan yhteiskuntaan, ja viranomaisten ensisijaisena tehtävänä oli auttaa irtolaiseksi todettua henkilöä omaksumaan kunniallinen elämäntapa. Mikäli ohjaavat toimenpiteet ja varoitukset eivät riittäneet, henkilö mää-

69 Pulma 2006, 74; Tervonen 2012, 87–93, 121–122.

70 Pulma 2006, 91–97, 171–175.

71 Huttu 2005; Pukero 2009.

72 Pulma 2006; Friman-Korpela 2014.

rättiin irtolaisvalvonnan alaiseksi, jolloin hän menetti oikeuden valita asuinpaikkansa, asuntonsa ja ansiotyönsä. Työlaitostuomiota tai muuta pakkotyötuomiota sen sijaan oli käytettävä vasta viimeisenä vaihtoehtona erityisen hankalissa tapauksissa.⁷³

Vuoden 1936 irtolaislaissa irtolaisuuden luokittelu oli samankaltaista kuin vuosisadan vaihteessa. Naisten yleisin syy oli ammattihaureuden harjoittaminen, ja miehet päätyivät irtolaishuoltoon lähinnä työn vieroksumisen vuoksi. Kun ylivoimaisesti suurin osa koko irtolaishuollon toimenpiteistä liittyi nyt prostituution torjumiseen, uusi irtolaislaki kohdistui 1960-luvun jälkipuoliskolle asti useimmiten naisiin. Vaikuttaa myös siltä, että ammattihaureutta pidettiin ylipäättään rangaistavampana kuin työn vieroksumista, sillä naisten laitossijoitukset olivat yleisempiä kuin miesten. Tilanne muuttui 1970-luvulle tultaessa, jolloin hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyneet sosiaalipoliittiset toimenpiteet laajensivat naisten toimeentulomahdollisuuksia ja yleinen seksuaalimoraalin muuttuminen pienensi prostituution kysyntää. Työn vieroksumisesta tuli tavallisin huollon peruste sekä naisten että miesten kohdalla. Vähitellen irtolaishuolto muuttui leimallisesti miesten huolloksi, sillä naisia ei rangaistu työn vieroksumisesta yhtä ankarasti kuin miehiä.⁷⁴

Irtolaisten kontrolloimisessa oli osaltaan kyse pidätettyjen kehoon liit-
tyvästä valvonnasta ja heidän fyysisen koskemattomuutensa murtumisesta. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen irtolaismenettelyyn liittyi pakollinen lääkärintarkastus, ja myös vuoden 1936 irtolaislain mukaan irtolainen oli velvolinen alistumaan lääkärintarkastukseen ja ”tarpeenmukaiseen hoitoon”. Vielä 1960-luvun lopussa lähes jokainen irtolaisuudesta epäilty nainen toimitettiin sukupuolitautilien poliklinikalle tarkastukseen, koska heitä pidettiin potentiaalisina sukupuolitautilien levittäjinä ja koska näiden tautien oireet eivät välttämättä olleet naisilla niin ilmeisiä kuin miehillä.⁷⁵ Äärimmäisenä esimerkkinä ruumiillisen koskemattomuuden menettämisestä voidaan pitää pakkosteriloiteja, joita suoritettiin pitkäaikaisille irtolaisille niin sanotuista sosiaalisista syistä 1930-luvulta alkaen. Pakkosterilointien tarkoituksena oli estää epäkelpoina pidettyjen yksilöiden lisääntyminen. Sterilointilaki kumottiin Suomessa vuonna 1970.⁷⁶

73 Suomen asetuskokoelma. Irtolaislaki 17.1.1936; Irtolaisasetus 8.5.1936.

74 Pösö 1986; Häkkinen 1995; Hakkarainen 2015.

75 Taipale & Taipale 1967.

76 Mattila 1999; Annola 2016.

Irtolaislainsäädäntö alkoi herättää kritiikkiä 1960-luvulla, jolloin viiranomaisten laajat valtuudet puuttua yksilön vapautteen kyseenalaistettiin niin sanotussa pakkoauttajakeskustelussa. Samaan aikaan havaittiin, ettei laitoksiin sijoittaminen erityisemmin auttanut irtolaisia eikä siis poistanut irtolaisuutta sosiaalisena ongelmana. Kun valtioneuvosto asetti vuonna 1967 periaatekomitean pohtimaan sosiaalihuollon uusia linjauksia, läh-
tökohdaksi nousivat pakon erottaminen palvelusta sekä täysivaltaisen kansalaisen statuksen antaminen huollon kohteena oleville yksilöille.⁷⁷ Vuonna 1987 voimaan astui uusi päihdehuoltolaki, joka kumosi vuoden 1936 irtolaislain. Päihdehuoltolain säätämisen ja pakkotyölaitosten lak-
kauttamisen seurauksena koko irtolaisuuden käsite katosi suomalaisesta lainsäädännöstä ja arkipuheesta.

Vammaisuus heterogeenisenä vähemmistökategoriana

Vammaisuuden kategorisoinnissa on kyse yksilön fyysisestä tai psyykkisestä erilaisuudesta, jolle annetaan sosiaalisesti määrittyvä merkitys. Vammaisuuden käsite vakiintui suomen kieleen vasta 1970-luvulla. Vastaavaa, kattavaa yleiskäsitettä ei aiemmin tunnettu, vaan eri hallinnonalat luokittelivat ilmiötä omasta näkökulmastaan. Yhteiskunnallisessa keskustelussa vammaisuus nousi esiin 1800-luvun puolivälissä yhtenä köyhyyden osa-alueena eli vaivaisuutena. Vaivaisen tunnusmerkkinä oli työkyvyttömyydestä aiheutunut varattomuus sekä pitkäaikainen yhteiskunnallisen avun tarve. Holhoustoimi puolestaan määritteli täysi- ja vajaavaltaisuuden rajan niiden varakkaiden osalta, jotka eivät mielenheikkoutensa tai sairaalloisuutensa takia kyenneet hallitsemaan omaisuuttaan. Erityiskoulujen eli aistivalliskoulujen huomion kohteena olivat kehityskelpoiset lapset, joiden vammasta aiheutuvaa haittaa pyrittiin lievittämään kasvatuksen avulla. Kirkon näkökulmasta erityisopetus hahmottui sisälähetyskysymyksenä: ongelmaksi nähtiin varsinkin kuurot, jotka lapsikasteen saaneina olivat osa kristikuntaa mutta jotka vailla kristinopin opetusta jäivät pakanoiden asteelle.

Lääketieteen kiinnostus suuntautui ennen muuta parannettaviin vammoihin, kun taas parantumattomien kroonikoiden huoltokysymys jäi köyhäinhoidon ja sairaanhoidon rajalle. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä jalansijaa sai rotuhygienialike, joka pyrki suojelemaan yhteiskuntaa

⁷⁷ Eriksson 1967; Komiteamietintö 1971: A 25.

perinnöllisiksi ja rappeuttaviksi miellettyjen vammojen aiheuttamalta uhkalta. Sosiaalivakuutus puolestaan edusti vuosisadan taitteessa täysin uudenlaista näkökulmaa. Vammaisten joukosta alettiin sen myötä erotella tietyn sosiaalisen riskin kohdanneita yksilöitä, joiden katsottiin olevan oikeutettuja yhteiskunnan tukeen.⁷⁸

Paikallisyhteisössä erilaisuuden kategorisointi yhdenmukaistui, kun valtion asettamien piirilääkäreiden (1832), vaivashoidontarkastelijan (1888), aistivialliskoulutarkastajan (1892), kuurojen matkapappien (1898) sekä kuntiin lainsäädännön velvoittamana perustettujen köyhäinhoito-, holhous- ja terveyslautakuntien toiminta vakiintui. Nämä instituutiot paikallisine viranhaltijoineen nousivat vammaisten ihmisten arkea muovaviksi ja määritteleviksi toimijoiksi.⁷⁹

Yhteiskunnassa, jossa työnteko ja omillaan toimeen tuleminen oli kunnan kansalaisen mitta, työkyvyttömyyttä luonnehdittiin kovimmaksi onnettomuudeksi, jonka velvollisuudentuntoinen kansalainen saattoi kohdata. Työkyvyttömyytensä takia vammaiset joutuivat muuta väestöä useammin köyhäinavun varaan. Peräti yli puolet mielisairaista ja yli kolmannes kehitysvammaisista, sokeista sekä raajarikkoisista eli 1930-luvulla köyhäinhoidon turvin. Avun kohteeksi joutumiseen liittyi hyljeksintää, häpeää ja nöyryytystä. Köyhät vammaiset sijoitettiin usein 1900-luvun alussa köyhäintalojen eli kunnalliskotien kirjavan hoidokkiväen joukkoon, ja vain yksi kymmenestä pääsi köyhäinhoidon kautta erityisopetusta tai -hoitoa tarjoavaan laitokseen.⁸⁰

Vammaisten ihmisten kannalta eri instituutioiden tarjoamat luokittelut ja toimenpiteet olivat sekoitus ulossulkemista ja integraatiota. Vammaisten elinikäinen eristäminen ja heidän lisääntymisensä estäminen esitettiin julkilausuttuna tavoitteena selvimmin rotuhygienialiikkeen piirissä 1920- ja 1930-luvuilla. Rotuhygieenisiiä argumentteja esitettiin varsinkin kehitysvammalaitosten rakentamisen vauhdittamiseksi. Sairaalalaitoksen sisällä toimivia, käytännössä suljettuja instituutioita olivat mielisairaalat ja tuberkuloosiparantolat, joiden päätavoitteena oli suojella yhteiskuntaa taudin ja tartunnan vaaralta. 1800-luvun puolivälistä lähtien perustettujen vammaisten erityiskoulujen perimmäinen tavoite sen sijaan oli ”lahjoittaa oppilaat takaisin yhteiskunnalle” kasvattamalla heistä työkykyisiä, hyvin käyttäytyviä ja henkisesti puhtaita yksilöitä, jotka kykenivät kommunikoimaan

78 Harjula 1996; Korpela 1999.

79 Vuolle 1993; Pulma 1995; Harjula 1996; Vuorinen 2006; Salmi & Laakso 2005.

80 Jaakkola 1994; Harjula 1996; Virkkunen 2010.

ympäristönsä kanssa. Koska puheopetusta pidettiin kuurojen integraation ehtona, eristäväksi ja primitiiviseksi tulkitun viittomakielen käyttö pyrittiin 1890–1930-luvuilla kitkemään kuurojenkouluista kokonaan pois.⁸¹

Samalla kun yksilö luokiteltiin normaalista poikkeavaksi, hänet suljettiin tavalliselle kansalaiselle kuuluvien oikeuksien – ja myös velvollisuuksien – piiristä. Köyhäinapuun oikeutettu vapautui elatusvelvollisuudesta. Samalla köyhäinavun varassa pysyvästi elävä menetti äänioikeutensa vaaleissa ja vapauden valita kotipaikkaansa, sillä hän joutui köyhäinholtoautakunnan holhouksen alaiseksi. Myös ne oikeudessa vajaavaltaisiksi julistetut varakkaat holhottavat, jotka menettivät oikeustoimikelpoisuutensa, olivat vaille poliittisia kansalaisoikeuksia. Oikeutta perheen perustamiseen rajoitettiin vamman oletetun periytymisvaaran takia kieltämällä mielisairaiden ja tylsämielisten avioituminen vuonna 1929. Samalla kaatumatautisten ja sukupuolitautia sairastavien naimisiinmeno sekä syntymästään kuurojen keskinäiset liitot asetettiin luvanvaraisiksi. Vuodesta 1935 alkaen sterilisointiin suostuminen oli käytännössä kuurojen ja epileptikoiden avioliittoluvan ehto. Mielisairaat sekä älykkyydeltään alle 14-vuotiaan tasoiseksi määritellyt vajaamieliset voitiin puolestaan määrätä pakkosteriloitaviksi. Nuorten tyttöjen toimittaminen sterilointiin oli kehitysvammalaitoksissa itsestäänselvyys vielä 1950- ja 1960-luvuillakin. Biologinen ja sosiaalinen kelpoisuus nivoutui luokkaan, sukupuoleen ja etnisyyteen sikäli, että steriloinnin kohteeksi joutuivat keskimääräistä useammin alimpien sosiaaliryhmien naiset ja erityisesti romaninaiset.⁸²

Oppivelvollisuuslain (1921) myötä oikeus koulutukseen koski vammattomien ohella vain sokeita ja kuuroja, kun taas tylsämielisiksi luokitellut ja muut heikon käsityskyvyn omaavat lapset, monivammaiset sekä vaikeasti ruumiillisesti vammaiset vapautettiin oppivelvollisuudesta. Heikkolahjaisille tarkoitettuja apukoululuokkia perustettiin vain suurimpiin kaupunkeihin, ja vasta 1960-luvun lopulla myös pienissä maalaiskunnissa oli tarjolla apukouluja. Alimmat sosiaaliluokat olivat apukoululaisien joukossa yliedustettuina, ja varsinkin romanilapset sijoitettiin usein apukouluihin.⁸³

Sokeiden, kuurojen ja raajarikkoisten erityiskoulut oli tarkoitettu ai-noastaan kehityskykyisille lapsille, joten kehityskelvottomiksi havaitut lapset karsittiin koeajan jälkeen opetuksen piiristä pois. Erityiskouluun

81 Harjula 1996; Harjula 2015; Salmi & Laakso 2005.

82 Ylikoski 1994; Korpela 1999; Mattila 2003; 2005; Salmi & Laakso 2005.

83 Kivirauma 1989, 26–33, 87–106; Pulma 2006, 193.

pääsy merkitsi yleensä muuttoa kotiseudulta ja perhesiteiden katkeamista. Päiväjärjestys oli säädeltyä aamusta iltaan, ja kontaktit koulun ulkopuolelle olivat vähäiset. Köyhistä oloista tulevalle erityiskoulu saattoi kuitenkin avata väylän kokonaan uudelleen elämänpiiriin, johon hänen vammattomilla sisaruksillaan ei ollut mahdollisuuksia. Eristävistä piirteistään huolimatta sisäoppilaitoselämä oli vammaisryhmien oman identiteettipolitiikan kannalta merkittävä, sillä se mahdollisti vähemmistöidentiteetin sekä oman kulttuurin rakentamisen. Viittomakielen käyttökiellosta huolimatta kuurojenkoulut loivat puitteet viittomakielisen yhteisön synnylle. Erityiskoulut toimivat myös foorumeina omaehtoiselle, filantrooppisesta holhouksesta irtautuvalle yhdistystoiminnalle. Vuonna 1905 perustettu valtakunnallinen Kuuromykkäin liitto asetti tavoitteekseen kuurojen edun ajamisen. Sokeain ensimmäisessä yleisessä kokouksessa vuonna 1907 todettiin, että ”nyt astuvat sokeat itse näyttämölle ja pyytävät myöskin itse toimia oman asiansa edistämiseksi – –. Tämän kautta sokeat heräävät itsetietoisiksi kansalaisiksi.” Huonokuuloisten ja raajarikkoisten oma yhdistystoiminta vakiintui 1930-luvulla, mutta esimerkiksi mielisairaiden, kaatumatautisten ja tuberkuloottisten järjestäytymistä pidettiin tuolloin sairauksien herättämän pelon ja ennakkoluulojen takia mahdottomana.⁸⁴

Keskustelu sosiaalietuuksien oikeutuksesta ja invalidi-käsitteen rajoista nosti 1900-luvun alussa esiin eri vammaisryhmien identiteettipolitiikan sekä edunvalvonnan reunaehdot. Sosiaalilainsäädännön käyttämä invalidi-käsite nivoutui osin vamman laatuun ja vammautumisen syyhyn, osin yksilön yhteiskunnalliseen kelvollisuuteen. 1900-luvun alussa etuuksiin olivat oikeutettuja vain henkisesti normaalit yksilöt, jotka olivat vammautuneet yhteiskunnallisten olosuhteiden uhreina ja jotka olivat aiemmin toimineet ansiokkyisinä, täysipainoisina yhteiskunnan jäseninä. Työtapaturman uhreille maksettu invaliditeettikorvaus (1895) samoin kuin sisällissodassa valkoisten puolella invalidisoituneille maksettu eläke (1918) miellettiin ansaituiksi etuuksiksi. Sen sijaan kapinalliseksi pettureiksi luokitellut punainvalidit jätettiin köyhäinavun varaan. Kansan yhtenäisyyden nimissä poliittinen kahtiajako haudattiin vasta talvisodan myötä, kun vuoden 1918 punainvalideille alettiin 1940-luvun alussa maksa eläkettä.⁸⁵

84 Tsokkinen 1984; Mähönen 1996; Salmi & Laakso 2005; Huuskonen 2012. Sitaatti: Harjula 1996, 186.

85 Harjula 1996; 2015.

Sotainvalidi kainalosauvoineen Helsingin Kaisaniemessä 1940-luvun alkupuolella. Sotainvalidikysymys nosti vammaisuuden näkyväksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. *Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, Kyytinen Pekka, 1941–44.*

Sokeiden järjestöt korostivat 1910- ja 1920-luvuilla sokeuden olevan seurausta yhteiskunnallisista laiminlyönneistä, kuten puutteellisesta terveydenhuollosta, ja katsoivat yhteiskunnan olevan velvollinen korvaamaan sokeudesta aiheutuvia menetyksiä. Työikäisille, työtätekeville sokeille vuodesta 1935 maksettu sokeainavustus miellettiinkin sinnikkyyteen ja kunniallisuuteen kannustavaksi tukipalkkioksi. Se, ettei vastaavaa korvausta saatu toteutettua kuuroille, osoitti ryhmien erilaisen yhteiskunnallisen aseman. Kuurot vastustivat rotuhygieenisii avioliittorajoituksia,

jotka leimasivat heidät kansakunnan tulevaisuutta uhkaavaksi ryhmäksi. Siksi edunvalvonnan liikkumavara oli heidän osaltaan kapeampi ja omiltaan pärjäämisen vaatimus suurempi kuin rotuhygieenisten toimenpiteiden ulkopuolelle jääneillä sokeilla.⁸⁶

Kun sotavuosina 1939–1945 jopa noin 100 000 ihmistä vammautui pysyvästi, sotainvalidien auttaminen nähtiin yhteiskunnalliseksi kunniavelaksi. Sen sijaan invalidi-käsitteen laajentaminen koskemaan myös siviili-invalidia ja sairausinvalidia herätti vastustusta ja ristiriitoja eri vammaisryhmien välillä. Sotainvalidit korostivat sotavammaisuuden kunnia-kasta erityisluonnetta. Siviili-invalidit puolestaan painottivat, että heidän vammansa olivat yhtä lailla syntyneet maata palvellessa, vaikkakin rauhan aikana. Siviili- ja sairausinvalidi-käsitteet määrittyivät 1940- ja 1950-lukujen huoltolainsäädännössä tarkasti rajatuiksi ja vähitellen laajentuviksi kategorioiksi, jotka kuitenkin sulkivat esimerkiksi iäkkäät ja vaikeavammaiset pois etuuksien saajien joukosta. Erottelu fyysisiin ja psyykkisiin vammoihin säilyi ylittämättömänä rajalinjana. Viranomaiskeskustelussa fyysisistä vammoista kärsivät nähtiin yhteiskunnalle hyödylliseksi, kuntoutettavaksi työvoimapotentiaaliksi, kun taas psyykkisesti vammaiset miellettiin hyödyttömiksi taakoiksi, joista perheet haluttiin vapauttaa erityislaitoksia rakentamalla.⁸⁷

Kansaneläkelain (1956) työkyvyttömyys- ja vanhuuseläke oli ensimmäinen kansalaisuuteen perustuva etuus, joka myönnettiin vamman syystä tai vamma tyypistä riippumatta. Eri vammaryhmien erilainen asema sosiaaliturvajärjestelmässä samoin kuin vammaisia muusta yhteiskunnasta eristävät instituutiot ja käytännöt nostettiin 1960-luvulla kritiikin kohteeksi. Aikakauden radikalismi henkilöityi vammaisten opiskelijoiden perustamaan Kynnys ry:hyn (1973), joka pyrki muuttamaan niitä rakenteita ja asenteita, jotka estivät vammaisten tasa-arvoisen osallistumisen yhteiskunnan toimintaan. Kynnys ry nosti vammaispolitiikan päämääräksi oikeuden normaaliin elinkaareen, päivärtymiin, asumiseen, työhön ja toimeentuloon. Tästä näkökulmasta aiempien vuosikymmenten ratkaisut – kuten laitokset erityiskoulut, nuoren vaikeavammaisen automaattinen määrittäminen työkyvyttömyyseläkeläiseksi, palvelutalot sekä suojatyö – havaittiin syrjäyttäväksi käytännöiksi. Laitoskritiikki antoi tilaa myös uudentalaiselle muistelukerronnalle. Asuntoloiden yhteisöllisen,

86 Harjula 1996; Salmi & Laakso 2005.

87 Niemi 1990; Honkasalo 2000; Leppälä 2014; Harjula 2015, 214–219.

sukupuoli- ja sosiaalirajat ylittävän sekä tasa-arvoista vertaistukea rakentavan elämäntavan rinnalla nostettiin ensimmäistä kertaa avoimesti esiin myös sisäoppilaitoselämän kokemukset tiukasta kurista ja kiusaamisesta.⁸⁸

Uusi vammaisliike kyseenalaisti vammaisten kohtelemisen sukupuollettomina lapsina. Samalla pyrkimys vammaisten kuntouttamiseen mahdollisimman normaaliksi kyseenalaistettiin ja sen sijaan painotettiin yhteiskunnan muuttamista esteettömäksi ja erilaisuutta sietäväksi. Vammaisaktivistit nostivat stereotyyppisen urhean, työteliään, nöyrän, kiitollisen, korkeamoraalisen ja sankarillisesti pärjäävän vammaisihanteen rinnalle vammaisen ihmisen oikeuden omanlaiseensa elämään.⁸⁹

Tasa-arvotavoitteen myötä vammaisten yksilöiden kansalaisasemaan kohdistuvia rajoituksia alettiin 1960-luvulta lähtien vähitellen karsia. Viimeiset köyhyyteen ja holhouksenalaisuuteen liittyvät äänioikeusrajoitukset poistettiin 1970-luvun alussa. Avioitumiskielloista sekä pakko-sterilisaatiosta luovuttiin vuosina 1969 ja 1970, ja mielisairaot sekä kehitysvammaiset saivat oikeuden avioitumiseen erityisluvalla. Vammaisen naisen raskaus ja vammaisen vanhemmuus saavat kuitenkin edelleen osakseen vastustusta, ja sikiöseulontojen yleistyminen on herättänyt uudenlaista keskustelua siitä, onko naisella oikeus vammaisen lapsen synnyttämiseen.⁹⁰

Kehitysvammaisuus ja mielenterveyden häiriöt eivät enää 1980-luvulla itsestään selvästi johtaneet holhottavaksi julistamiseen. Oppivelvollisuus ulotettiin kaikkiin lapsiin vuonna 1983, joskin vaikeimmin kehitysvammaisten opetus siirrettiin koululain piiriin vasta vuonna 1997. Kehitysvammaisten kansalaisaseman muutos vuosituhatlupien lopulla heijasti uutta tulkintaa, jonka mukaan syvimminkin vammaiset henkilöt kykenivät kehittymään eikä älyn vamma merkinnyt tunne-elämän tai sosiaalisten tarpeiden kehittymättömyyttä. Kehitysvammaisten ensimmäinen oma julkilausuma vuodelta 1983 osoittaa, että kehitysvammaiset saattoivat itse osallistua elämäänsä koskeviin päätöksiin.⁹¹

Sosiaalisena vähemmistönä vammaiset ovat heterogeeninen, 2000-luvun taitteessa kymmeniin katto-organisaatioihin järjestäytyneet ja pyrkimyksiltään jakautunut joukko. Esimerkiksi kuurojen yhteisössä vammaisidentiteetistä on pyritty aktiivisesti eroon. Yhteisö identifioitui viralli-

88 Huuskonen 2012; Leppälä 2014; Laitinen & Saraste 2014.

89 Laitinen & Saraste 2014.

90 Pelkonen & Villberg 1994; Mattila 2003; Harjula 2015, 240–246.

91 Korpela 1999, 100–102; Leppälä 2014, erit. 239–240, 270–271.

sestikin kieli- ja kulttuurivähemmistöksi, kun maininta viittomakieltä käyttävien oikeuksista kirjattiin perustuslakiin vuonna 1995. Sisäkorvaistuteleikkausten yleistymisen pelättiin kuitenkin heikentävän viittomakielen asemaa, sillä kuuroille lapsille tarjotussa kuntoutuksessa alettiin korostaa puhekielen oppimista. Viittomakielisen yhteisön näkökulmasta ongelmallista on, että istutteen saanut joutuu etsimään identiteettiään kuulevien, huonokuuloisten ja kuurojen kulttuurien välillä.⁹²

Vammaisten syrjäntäkielto sai vuosituhannen lopulla perustuslain suojan. Yhdenvertaisuuden tavoitteesta huolimatta vammaiset ovat edelleen koko väestöön verrattuna vähemmän koulutettuja, huonommin toimeentulevia ja keskivertoa harvemmin mukana työelämässä. 2000-luvulla vammaisjärjestöjen yhteistyön iskulauseena on: ”Kaikki meitä koskeva, yhdessä meidän kanssa.” Iskulause viittaa siihen, että ylhäältä päin määritellyt kategorisoinnit ovat yhä hallitsevia, ja vammaisten ihmisten oma näkökulma saatetaan edelleen helposti sivuuttaa yhteiskunnassa.⁹³

Vähemmistöt, kansalaisuus ja identiteetti

Etnisten ja sosiaalisten vähemmistöjen luokittelu ja kohtelu on osaltaan määritellyt valtioon ja kansakuntaan kuulumista ja samalla pitänyt yllä erontekoja meihin ja muihin. Käsitykset yhden valtion jäsenyydestä ja yhtenäiskulttuurista ovat määrittäneet kansalaisuuden ja kansallisuuden tulkintaa 1800- ja 1900-luvulla. Käytännössä kansalaisuus on edelleen säännelty ja huolella varjeltu kansallinen projekti. Ennen 2000-luvun lisäantynyttä maahanmuuttoa etnisyyden tutkijat ovat poleemisesti nimittäneet Suomen kansalaisuutta ”suljetuksi klubiksi”, jossa etnisten vähemmistöjen edustajat ovat kärsineet ”ikuisesta suomalaisuusvajeesta”.⁹⁴

Vähemmistöistä esitetyt tulkinnat ovat peilanneet, pitäneet yllä ja muokanneet aikakautensa käsitystä kunnan kansalaisuudesta. Vähemmistöihin kohdistuvat säädökset, toimenpiteet, puhuvat ja hiljaisuudet ovat myös nostaneet esille ne arvostukset ja ajatusmallit, jotka ohjaavat koko yhteiskuntaa. Agraarissa Suomessa työteliäisyys, ahkeruus ja itsensä elättäminen olivat nuhteettoman kansalaisen tunnusmerkkejä. Liikkuvaa elämäntapaa ja työhaluttomuutta edustavan irtolaisen vastaakohtana oli kotiseutuunsa juurtunut, maata viljelevä, nuhteeton talon-

92 Salmi & Laakso 2005.

93 Leppälä 2014; Mahlamäki 2013; 2015; Haarni 2006.

94 Scheinin 1997, 33.

poikaiskansa. Yhtä lailla vammaisuuden tulkinnat pönkittivät ihannetta itsensä elättävästä kansalaisesta, joka ei ollut taakaksi muille. Hyödyllisyys ja työkykyisyyden saavuttamisen potentiaali on määritelty suhtautumista paitsi sosiaalisiin vähemmistöihin myös erilaisiin etnisiin ryhmiin ja maahanmuuttajiin.

Vähemmistöksi luokittelu on synnyttänyt erilaista identiteettipolitiikkaa: eri vähemmistöryhmät ovat erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa pyrkineet joko häivyttämään erilaisuuttaan tai korostamaan omaleimaisuuttaan ja erityistarpeitaan. Yhtä lailla yksilöiden identiteetit ovat saattaneet olla varsin joustavia ja muuttuvia. Ihmisten arki on ollut tilastoluokituksia ja viranomaiskategorisointeja monimuotoisempaa. Vähemmistökattegoriat ovat usein olleet päällekkäisiä. Esimerkiksi suomenjuutalaiset olivat usein kansalaisuudeltaan venäläisiä, mutta ruotsia puhuvina kielensä kautta myös suomenruotsalaisia.

Vaikka erilaisten etnisten ja sosiaalisten vähemmistöryhmien historia ja yhteiskunnallinen asema ovat varsin erilaiset, yhdistävänä piirteenä on oman kulttuurin ja järjestötoiminnan merkitys ryhmän identiteetin rakentumisessa. Se, että esimerkiksi saamelaiset ja kuurot lapset ovat erityiskouluissaan kohdanneet varsin samanlaisen oman kielen kieltämisen ja valtakulttuuriin kasvattamisen, kertoo erityyppisiin vähemmistöihin kohdistuneen yhteiskuntapolitiikan yhtäläisyyksistä.

Kirjallisuus

- Anniste, Kristi & Tammaru, Tiit (2014) Ethnic differences in integration levels and return migration intentions. A study of Estonian migrants in Finland. *Demographic Research* 30:13, 377–412.
- Annola, Johanna (2003) ”Minulle on eläminen Kristus.” Uskonto ja yhteiskunnallinen äitiys Emma Mäkisen hyväntekeväisyystyössä. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 92/2002, 153–178.
- Annola, Johanna (2016) Elli Tavastähti ja 1920-luvun sosiaalipoliittikka maailmankuvien murroksessa. Teoksessa Irma Sulkunen & Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131–173.
- Ekholm, Laura (2013) *Boundaries of an urban minority. The Helsinki Jewish community from the end of Imperial Russia until the 1970s*. Helsinki: University of Helsinki.
- Ekholm, Laura (2014) Suomenjuutalaiset. Tehty sopivaksi, vaan ei näkyväksi. Teoksessa Pirjo Markkola & Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 163–184.
- Ekholm, Laura (2016) Mellan öst och väst. Finlands judiska historia under 1800- och 1900-talet. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 176–205.
- Ekholm, Laura & Muir, Simo (2016) Name changes and visions of ”a new Jew” in the Helsinki Jewish community. Teoksessa Ruth Illman & Björn Dahla (toim.) *Jewish Studies in the Nordic countries today*, vol 27, Scripta instituti donneriani aboensis. Turku: Åbo Akademi, 173–188.
- Ekholm, Laura (2018) Koulu vaihtaa opetuskielen. Teoksessa Dan Kantor & Laura Ekholm & Simo Muir & Riitta Nurmi & Daniel Weintraub, *Kyläkoulu keskellä kaupunkia. Helsingin juutalainen yhteiskoulu 100 vuotta*. Helsinki: Helsingin juutalainen yhteiskoulu.
- Elmgren, Ainur (2016) Förfinskandet av Finland. Självexotism i den finländska kulturdebatten under första hälften av 1900-talet. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 319–354.
- Eriksson, Lars (toim.) (1967) *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi.
- Fingerroos, Outi & Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (toim.) (2016) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Tampere: Vastapaino.
- Flink, Toivo (2016) Inkerinsuomalaisten paluumuutto ja kotoutuminen Suomeen. Teoksessa Arno Tanner & Ismo Söderling (toim.) *Venäjänkieliset Suomessa. Huomisen Suomalaiset*. Julkaisuja 3. Turku: Siirtolaisinstituutti, 76–95.
- Forsander, Annika (2004) Tekeekö työ oikeaksi suomalaiseksi? Teoksessa Tuula Helne & Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) *Yhteiskunta seis! Tahdon sisään*. Jyväskylä: SoPhi, 195–215.
- Friman-Korpela, Sarita (2014) *Romanipolitiikasta romanien politiikkaan*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Haarni, Ilkka (2006) *Keskeneräistä yhdenvertaisuutta. Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa*. Raportteja 6. Helsinki: Stakes.
- Hakala, Marjaana (2002) Helsingin venäläiset kauppiat ja muut elinkeinonharjoittajat vuosina 1809–1840. Teoksessa Svante Konstantin Kuhlberg (toim.) *Venäläiset kauppiat Helsingin historiassa*. Helsinki: Helsingin venäläinen kauppiasyhdistys, 22–66.
- Hakkarainen, Veera (2015) *Irtolaisen elämäntilanne. Ilmajoen työlaitoksen naiset 1962–1972*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Halén, Harry (2011) Suomen tataarit. Teoksessa Kadriye Bedredin (toim.) *Tugan tel. Kirjoituksia Suomen tataareista*. Helsinki: Suomen itämainen seura, 1–26.
- Halén, Harry (2016) De ryska muslimsoldater som den finländska tatarminoritetens förtrupp. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 151–173.
- Harjula, Minna (1996) *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnot suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

- Harjula, Minna (2006) Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–1917. *Historiallinen Aikauskirja* 104:4, 368–381.
- Harjula, Minna (2015) *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (2003) Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus, 13–32.
- Honkasalo, Markku (2000) *Suomalainen sotainvalidi*. Helsinki: Otava.
- Huuskonen, Kari (2012) *Pimeyden puolelta. Modernisaation kokemukset näkövammaisten kerrontayhteisössä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Huttu, Henna (2005) Romanien historia. Teoksessa Pekka Isaksson & Jouko Jokisalo (toim.) *Historian lisälehtiä. Suvaitsevaisuuden ongelma ja vähemmistöt kansallisessa historiassa*. Helsinki: Otava, 321–351.
- Häkkinen, Antti (1995) *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Helsinki: Otava.
- Häkkinen, Antti (2015) Kaupungin reunoilla. Helsingiläistä alamaailmaa etsimässä. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 21–50.
- Häkkinen, Antti & Tervonen, Miika (2005) Johdanto. Vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–36.
- Immonen, Kari (1987) *Ryssästä saa puhua. Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Helsinki: Otava.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armelaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 71–161.
- Kananen, Heli (2010) *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946-1959)*. Suomen historian väitöstutkimus. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/25623> (haettu 31.5.2018).
- Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) (2014) *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Tutkimuksia A50. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Kivirauma, Joel (1989) *Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921-1985*. Turku: Turun yliopisto.
- Klinge, Matti (1972) *Vihan veljistä valtiotalismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Helsinki: WSOY.
- Komiteamietintö 1971: A 25, Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I.
- von Koeppen, Peter (1848) *Finland in ethnographischer Beziehung. St. Peterbourg*: [s.n.] <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00001988> (haettu 31.5.2018).
- Korpela, Sini (1999) *Holhouksesta edunvalvontaan. Helsingin kaupungin holhouslautakunta 1866–1999*. Helsinki: Helsingin kaupungin museo.
- Laitinen, Matti & Saraste, Heini (2014) *Elämän kynnyksellä. Vammaisliikkeen synty*. Helsinki: Into.
- Lassi, Maiju (2005) Karjalaisten ja kantaväestön kohtaaminen Kangasalla. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 296–341.
- Lehtola, Veli-Pekka (2016) ”–inte som någon nådegåva utan för att samerna ärligen har förtjänat det.” Samer som politiska aktörer i det efterkrigstida Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 236–267.
- Lehtola, Veli-Pekka (2017) Vanishing Lapps, progress in action. Finnish lappology and representations of the Sámi in publicity in the 20th century. *Arctic and North*, 27, 83–100.
- Leitzinger Antero (2008) *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books.
- Leitzinger, Antero (2011) *Tataarit Suomessa*. Teoksessa Kadriye Bedretdin (toim.) *Tugan tel. Kirjoituksia Suomen tataareista*. Helsinki: Suomen itämainen seura, 27–63.

- Leppälä, Heli (2014) *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa. Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisensa suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Turku: Turun yliopisto.
- Mahlamäki, Pirkko (2013) Vammaisten ihmisoikeudet eivät toteudu. *Hyvinvointikatsaus* 3. [Http://www.stat.fi/artikkelit/2013/art_2013-09-23_005.html](http://www.stat.fi/artikkelit/2013/art_2013-09-23_005.html) (haettu 31.5.2018)
- Mahlamäki, Pirkko (2015) Valtakunnalliset vammaisneuvostopäivät, Helsinki 3.–4.12.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=p2UirlawBV8> (haettu 31.5.2018).
- Markkola, Pirjo (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo (2014) Moraalin miehet. Mitä prostituution sääntely kertoo mieheydestä? Teoksessa Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 134–158.
- Martikainen, Tuomas & Saari, Matti & Korkiasaari, Jouni (2013) Kansainväliset muuttoliikkeet ja Suomi. Teoksessa Tuomas Martikainen & Pasi Saukkonen & Minna Säävälä (toim.) *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus, 23–54.
- Mattila, Markku (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilisointilakiin asti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Mattila, Markku (2005) Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950–1970. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 402–452.
- Mattila, Markku (2003) Rotuhygieniä ja kansalaisuus. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus, 110–127.
- Mattila, Markku (2016) "Det får ej finnas dåliga svenskar i detta land!" Rasbiologi och rashygien som vetenskapliga vapen i språkstridens Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 271–318.
- Miten meillä menee 2017. Miten meillä menee? *Kartoitus väestösuhteiden tilasta Suomessa painopisteinä vastaanottokeskuipaikkakunnat*. Selvityksiä ja ohjeita 32. Helsinki: Oikeusministeriö. [Http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-596-6](http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-596-6) (haettu 31.5.2018).
- Mubarak, Yusuf M. & Nilsson, Eva & Saxén, Niklas (2015) *Suomen somalit*. Helsinki: Into Kustannus.
- Muir, Simo (2016) The plan to rescue the Finnish Jews in 1944. *Holocaust and Genocide Studies* 30:1, 81–104.
- Mähönen, Hannu (1996) Vammaisjärjestötoiminta Suomessa 1880-luvulta 1990-luvulle. Teoksessa Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avun kohteesta itsensä auttajiksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Jyväskylä: Atena, 183–252.
- Nevalainen, Pekka (1999) *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niemi, Veikko (1990) Punainvalidit. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.) *Suomi 1917–1918. Väki voimakas* 4. Helsinki: Työväen historian ja perinteen seura, 357–388.
- Nygård, Henry (2016), Tieteellisen maailmankuvan vakiinnuttaminen. Perinnöllisyystiede ja politiikan legitimointi vuosina 1900–1945. Teoksessa Irma Sulkunen & Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.), *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 204–236.
- Nygård, Toivo (1985) *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Nygård, Toivo (1998) *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Atena.
- Olsson, Pia (2016) Urbanity as National Otherness. *Yhdyskuntasuunnittelu/The Finnish Journal of Urban Studies* 54:2, 94–100.
- Paikkala, Sirkka (2004) *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisten sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pelkonen, Marja & Villberg, Mella (1994) *Vaillinaisesta kokonaiseksi*. Helsinki: Kääntöpiiri.

- Peltola, Jarmo & Markkola, Pirjo (toim.) (1996) *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Tampere: Vastapaino.
- Pukero, Päivi (2009) *Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun. Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (2011) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pulma, Panu (1994) Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 15–70.
- Pulma, Panu (1995) Valtio, vaivaiset ja kuntien itsehallinto. Gustaf Adolf Helsingius valtion ja kuntien välisen suhteen muokkaajana. Teoksessa Seppo Tiihonen (toim.) *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. Helsinki: Painatuskeskus, 99–126.
- Pulma, Panu (2005) Ongelmävähemmistöstä vähemmistöongelmaksi. Suomen romanipolitiikka 2. maailmansodan jälkeisellä ajalla. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kukijat – tutut talot*. Helsinki: SKS, 369–401.
- Pulma, Panu (2006) *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pösö, Tarja (1986) *Naisesta naisvanki? Tutkimus naisten rikollisuudesta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Salmi, Eeva & Laakso, Mikko (2005) *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Helsinki: Kuurojen liitto.
- Scheinin, Martin (1997) Kansalaisoikeudet, ihmisoikeudet ja oikeustiede. Teoksessa Timo A. Järvinen & Antti Kortelainen (toim.) *Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa*. Helsinki: Edita, 31–36.
- Shenshin, Veronica (2016) Den ryskspråkiga befolkningens historia i Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 128–150.
- Siivikko, Niina (2015) *Kaikuja Saamenmaalta. Saamelaiskysymys suomalaismediassa 1971*. Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Suomen asetuskokoelma 1852–1936.
- Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos* (2006) Tuomo Hirvonen (vastaava toim.) Helsinki: Suomen-Islam seurakunta.
- Suomen kansalaisuuslaki 2017. Tietosivu 1.1.2017. Maahanmuuttovirasto. <https://migri.fi/documents/5202425/6162908/Suomen+kansalaisuuslaki+%28fi%29> (haettu 8.3.2018).
- Sutela, Hanna & Larja, Liisa (2015) *Yli puolet Suomen ulkomaalaistaustaisista muuttanut maahan perhesyistä. Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi -tutkimus 2014*. Helsinki: Tilastokeskus. https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/art_2015-10-15_001.html (haettu 5.6.2018). SVT *Suomen virallinen tilasto VI 1-8 1865-1880*. Väestötilasto. Helsinki 1870-1882.
- Taipale, Ilkka & Taipale, Vappu (1967) Työ tekee vapaaksi. Teoksessa Lars Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi, 143–163.
- Tervonen, Miika (2010) *"Gypsies", "travellers" and "peasants". A study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c. 1860–1925*. Doctoral Thesis. Firenze: European University Institute, Department of History and Civilization.
- Tervonen, Miika (2012) Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä. 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 84–128.
- Tervonen, Miika (2014) Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Teoksessa Pirjo Markkola & Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta: Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–162.
- Tilastojulkaisu 1856–1979. Helsinki: Tilastokeskus.
- Topelius, Zacharias (1876) *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa (Boken om vårt land)*. Suomentanut Joh. Bäckwall. G. W. Edlundin kustannuksella: Helsinki. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201803125880> (haettu 17.8.2021).

- Torvinen, Taimi (1989) *Kadimah. Suomen juutalaisten historia*. Helsinki: Otava.
- Tsokkinen, Anja (1984) *Suomen sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865–1917*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Törnudd, Klaus (2016) Mänskliga rättigheter och den efterkrigstida invandringen till Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 27–57.
- Uusi kansalaislaki 2013. Uusi kansalaislaki sallii monikansalaisuuden. Ulkосуomalaisparlamentti. [Http://www.usp.fi/ajanko/index.php?sivu=386](http://www.usp.fi/ajanko/index.php?sivu=386) (haettu 16.6.2017).
- Varjonen, Sirkku & Zamiatin, Aleksander & Rinas, Marina (2017) *Suomen venäjänkieliset. Tässä ja nyt. Tilastot, tutkimukset, järjestökentän kartoitus*. Helsinki: Cultura-säätiö.
- Virkkunen, Gia (2010) ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. *Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuolle, Tuula (1993) *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi. Aistivallis- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 1993.
- Vuorinen, Heikki S. (2006) *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere: Tampere University Press.
- Wickström, Mats & Wolff, Charlotta (toim.) (2016) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Wolff, Charlotta (2016) *Elitinvandring och kosmopolitism i 1800-talets Finland*. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 105–127.
- Ylikoski, Päivi (1994) *Selviytymistarinoita. Sata vuotta kehitysvammahuollon arkea*. Porvoo: WSOY.
- Yuval-Davis, Nira (2011) *The politics of belonging. Intersectional contestations*. Lontoo: SAGE.